

Veileder for opplæring av barn og unge med hørselshemming

DEL 1: OM VEILEDEREN	4
1.1. Formål	4
1.2. Rettslig status	4
1.3. Oppbygning	4
DEL 2: OVERSIKT OVER SENTRALE RETTSKILDER OG DOKUMENTER MED BETYDNING FOR OPPLÆRING AV BARN OG UNGE MED HØRSELSHEMNING	6
DEL 3: GENERELT OM HØRSELSHEMMING	8
3.1 Likeverdige og helhetlige opplæringstilbud	8
3.1.1 Noen sentrale begreper	8
3.1.2 Helhetlige opplæringstilbud	8
3.1.3 Tidlig innsats	9
3.1.4 Brukermedvirkning	9
3.2 Språk og kommunikasjon	9
3.3 Teknisk og fysisk tilrettelegging	10
3.3.1 Teknisk tilrettelegging	11
3.3.2 Fysisk tilrettelegging	11
3.4 Kompetanse og samarbeid – forutsetninger for et godt pedagogisk tilbud	13
3.4.1 Kompetanse	13
3.4.2 Samarbeid	14
DEL 4: FØRSKOLEALDEREN	15
4.1 Det første året	15
4.2 Det pedagogiske tilbudet	16
4.2.1 Tegnspråkopplæring	17
4.2.2 Talespråkutvikling	18
4.2.3 Norsk med tegnstøtte	19
4.3 Pedagogisk tilrettelegging	19
4.3.1 Organisering og gruppestørrelse	20
4.4 Det psykososiale miljøet	21
4.5 Spesialpedagogisk hjelp	21
4.5.1 Tilbud om foreldrerådgiving	22
4.6 Overgangen mellom barnehage og skole	22
DEL 5: GRUNNSKOLEN OG SKOLEFRITIDSORDNINGEN	25
5.1 Det pedagogiske tilbudet	25
5.1.1 Kommunal grunnskole	25

5.1.2 Skoler for hørselshemmede ved kompetansesentre i Statped	25
5.1.3 Egne kommunale skoler for hørselshemmede	25
5.1.4 Opplæring etter opplæringsloven § 2-6. Opplæring i og på tegnspråk	26
5.1.5 Talespråklig opplæring	27
5.1.6 Norsk med tegnstøtte	28
5.2 Pedagogiske tilretteleggingstiltak	28
5.2.1 Overgangssituasjoner	28
5.2.2 Gruppestørrelse	28
5.2.3 Tilrettelegging av eksamen	29
5.3 Spesialundervisning	29
5.3.1 Individuell opplæringsplan	30
5.3.2 Spesialpedagogiske tiltak	31
5.4 Det psykososiale miljøet	31
5.5 Skolefritidsordningen	32
5.6 Overgangsrutiner	32
5.6.1 Overgangsrutiner i grunnskolen	33
5.6.2 Overgang til videregående skole	33
5.7 Valg av opplæringsløp og skoletilbud i videregående opplæring	34
5.8 Søknadsprosedyrer	35
6. VIDEREGÅENDE OPPLÆRING	37
6.1 Fylkeskommunale skoletilbud	37
6.1.1 Opplæring i et tegnspråklig miljø ved en knutepunktskole	37
6.1.2 Videregående skole med tegnspråktolk	38
6.2 Skoler for hørselshemmede ved kompetansesentre i Statped	38
6.3 Organisatoriske tilretteleggingstiltak	39
6.3.1 Tilrettelegging av eksamen	40
6.4 Spesialundervisning	40
6.4.1 Individuell opplæringsplan	41
6.4.2 Aktuelle spesialpedagogiske tiltak	41
6.5 Det psykososiale miljøet	42
6.6 Læringer og lære kandidater	44
6.7 Oppfølgingstjenesten i videregående opplæring	45
DEL 7: TVERRETATLIG SAMARBEID	46
7.1 Aktuelle samarbeidspartnere	46
7.2 Individuell plan	47

Del 1: Om veilederen

1.1. Formål

Denne veilederen er et bidrag til at barn og unge med hørselshemming får et tilpasset og likeverdige opplæringstilbud. Kommuner og fylkeskommuner er ansvarlige for grunnopplæringen, også for elever med nedsatt hørsel. Kommuner har ansvaret å gi barnehagetilbud og spesialpedagogisk hjelp til barn med hørselshemming under skolepliktig alder. Veilederen skal være et hjelpemiddel som beslutningstakere i kommuner og fylkeskommuner kan bruke i beslutningsprosesser som vedrører opplæringstilbudet til barn og unge med nedsatt hørsel. Veilederen vil også kunne være en nyttig ressurs for personale i barnehager, lærere og foreldre.

Veilederen tar for seg opplæringsløpet fra fødsel til endt videregående opplæring. Den gir det generelle grunnlaget for opplæring av hørselshemmede, og den tar opp forhold av betydning – avgrenset til deler av hørselshemmede barns og unges liv.

Det er mange hensyn å ta når man skal utforme gode opplæringstilbud. Menneskene som er involvert, og mangfoldet i situasjonen gjør hver sak unik. Konkrete opplæringstilbud blir tilpassede og likeverdige når det generelle grunnlaget som veilederen gir, suppleres med hensynet til det enkelte barns og den enkelte unges spesifikke behov og ut fra den aktuelle situasjonen. De praktiske eksemplene som det vises til i denne veilederen synliggjør at det eksisterer stor variasjon og bredde i måter man kan møte barn og unge med hørselshemming på i både barnehager og skoler.

1.2. Rettslig status

Veilederen bygger på barnehageloven med forskrift om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver, og på opplæringsloven med tilhørende forskrifter, blant annet læreplanverkene for grunnskolen og videregående opplæring. Fokuset er rettet mot regelverk, prosedyrer og prosesser for å utforme helhetlige opplæringstilbud for hørselshemmede barn og unge. Veilederen gir anbefalinger og råd om hva som kan være god praksis for å tilrettelegge opplæringstilbudet til hørselshemmede barn og unge. Konkrete anbefalinger i veilederen er ikke rettslig bindende for kommuner og fylkeskommuner.

1.3. Oppbygning

- Del 2: Oversikt over sentrale rettskilder for opplæring av hørselshemmede
- Del 3: Generelt om hørselshemming
- Del 4: Førskolealderen
- Del 5: Grunnskolen
- Del 6: Videregående opplæring, også i bedrift

- Del 7: Tverretatlig samarbeid

Del 4 til 6 kan leses separat. Hver av dem redegjør for hørselshemmedes spesifikke behov for tilrettelagt opplæring, om rettigheter og muligheter, og for ansvarsforhold.

Beslutningstakere på ulike nivåer kan lese veilederen slik:

- Førskolealderen: del 3, 4 og 7
- Grunnskolen: del 3, 5 og 7
- Videregående opplæring: del 3, 5, 6 og 7

I slutten av hver del er det en oversikt over forhold som det kan være hensiktsmessig å vurdere. Listen er ikke uttømmende.

Eksemplene som gis i veilederen, belyser noen av de temaene som tas opp. De er konkrete eksempler og er ment å kunne benyttes som en idébank.

Del 2: Oversikt over sentrale rettskilder og dokumenter med betydning for opplæring av barn og unge med hørselshemming

Tema	Sentral rettskilde	Andre aktuelle rettskilder og dokumenter
Teknisk utstyr Hjelpemidler	Lov om folketrygd § 10-7	Lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne §§ 9 og 10
Fysisk tilrettelegging	Barnehageloven kapittel III Opplæringsloven § 9a-2	Rammeplan for barnehagen del 1,8 Lov om helsetjenesten i kommunene Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler Veileder til forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler
Kompetanse	Barnehageloven §§ 17 og 18 Opplæringsloven § 10-8	Forskrift til opplæringsloven kapittel 14. St.meld. nr. 14 (2003-2004): Om opplæringstilbud for hørselshemma St.meld. nr. 16 (2006-2007): ... og ingen sto igjen St.meld. nr. 11. (2008-2009) Læreren Rollen og utdanningen
Pedagogisk tilbud	Barnehageloven §§ 1, 2 og 13 Opplæringsloven § 1-3	Rammeplanen for barnehager St.meld. nr. 16 (2006-2007) ... og ingen sto igjen
Tegnspråkopplæring	Opplæringsloven §§ 2-6 og 3-9	Kunnskapsløftet: Læreplaner for døve og sterkt tunghørte i norsk, tegnspråk, engelsk og drama og rytmikk Rundskriv Utdanningsdirektoratet F-12-08 Om fag- og timefordeling for grunnopplæringen, tilbudsstruktur m.m Veileder for tegnspråk som førstespråk (1996) Opplæringsloven § 8-1 Ot.prp. nr. 40 (2007-2008) Forskrift til opplæringsloven §§ 1-10 og 1-11
Gruppestørrelse	Opplæringsloven § 8-2	Opplæringsloven §§ 9a-1 og 9a-2 Informasjons- og veiledningshefte 2004 – Større lokal handlefrihet i grunnopplæringen: om organisering av opplæringen (§ 8-2) Opplæringsloven § 13-10
Eksamen	Forskrift til opplæringsloven §§ 4-23 og 4-24	
Spesialpedagogisk hjelp / Spesialundervisning	Opplæringsloven §§ 5-1, 5-4, 5-5, 5-7	Rundskriv Udir-1-2007: Hovedprinsipper ved spesialundervisning og spesialpedagogisk hjelp Utdannings- og forskningsdepartementet

		(2004): Veileder til spesialundervisning i grunnskole og videregående opplæring
Psykososialt miljø	Barnehageloven §§ 1 og 2 Opplæringsloven § 9a-3	Rammeplan for barnehagen del 1,9 Veileder til forskrift for miljørettet helsevern i barnehager og skoler
Skolefritidsordning	Opplæringsloven § 13-7	Forskrift til opplæringsloven §§ 14-1 og 15-1 Opplæringsloven § 9a
Overgang fra grunn- til videregående skole	Opplæringsloven § 13-3	
Rådgiving	Opplæringsloven § 9-2	
Ressurser	Opplæringsloven § 13-10	
Læringer	Opplæringsloven §§ 4-1 og 4-2	Ot.prp. 44 (1999-2000) Forskrift til opplæringsloven § 4-59
Oppfølgingstjenesten	Opplæringsloven § 13-3	Forskrift til opplæringsloven §§ 6-40 og 13-4

Del 3: Generelt om hørselshemming

Kapitlet tar for seg sentrale begreper som ligger til grunn for å beskrive opplæringstilbud til hørselshemmede barn og unge i veilederen. Videre gir kapitlet anbefalinger om hvordan man teknisk og fysisk kan legge til rette for gode læringsforhold i barnehagen og på skolen, og hvilken kompetanse og hvilke samarbeidsformer som er egnet til dette formålet.

Hørselshemmet brukes som en fellesbetegnelse som dekker alle grader og arter av hørselshemming, og inndeles i to hovedgrupper.

- *Døvhhet* er en medfødt eller ervervet hørselshemming som i vesentlig grad reduserer mulighetene for å oppfatte tale via hørselen og å kontrollere egen taleproduksjon.
- *Tunghørthet* er hørselshemming som ikke utelukker taleoppfattelse og talekontroll via hørselen, men som hindrer det i ulik grad.

3.1 Likeverdige og helhetlige opplæringstilbud

3.1.1 Noen sentrale begreper

Likeverdig, inkluderende og tilpasset opplæring er sentrale prinsipper som ligger til grunn for opplæringen av alle elever – også barn og unge med nedsatt hørsel. Utdanningsdirektoratet har utarbeidet et hefte som et bidrag til å forstå begreper som er sentrale i opplæringssammenheng:¹

- *Likeverdig opplæring* handler om å gi alle like muligheter til opplæring uavhengig av evner og forutsetninger, alder, kjønn, hudfarge, seksuell orientering, sosial bakgrunn, religiøs eller etnisk tilhørighet, bosted, familiens utdanning eller hjemmets økonomi.
- *Inkluderende opplæring* innebærer at alle tar del i fellesskapet på en likeverdig måte – faglig, sosialt og kulturelt.
- *Tilpasset opplæring* er en plikt for skoleeieren, opplæringsstedets ledelse og personalet til å gi en god og forsvarlig opplæring ut fra den enkeltes evner og forutsetninger.
- *Spesialundervisning*, er en rettighet etter opplæringsloven som skal sikre en tilpasset og likeverdig opplæring for personer som ikke har tilfredsstillende utbytte av den ordinære opplæringen.
- *Spesialpedagogisk hjelp før opplæringspliktig alder* er en rettighet for barn under opplæringspliktig alder. Hjelpen skal omfatte tilbud om foreldrerådgivning.

3.1.2 Helhetlige opplæringstilbud

Helhetlig opplæring er et begrep som i denne sammenheng kan forstås på minst tre måter:

1. Hele mennesket får utvikle seg. Dette innebærer at opplæringen «skal legge til rette for allsidig personlig utvikling, og at kompetansebegrepet ikke må forstås endimensjonalt.

¹ Utdanningsdirektoratet (2008): Likeverdig opplæring – et bidrag til å forstå sentrale begreper

Opplæringen skal stimulere utvikling av både intellektuelle, emosjonelle, sosiale, etiske, estetiske og fysiske egenskaper.»²

2. God flyt og sammenheng mellom innhold og overganger. Overgangen fra barnehage til grunnskole, mellom ulike trinn i grunnskolen og fra grunnskole til videregående opplæring er så fleksibel og smidig som mulig.

3. Ulike tiltak sees i sammenheng, og ulike instanser som er involvert i tilretteleggingen, er koordinert og samarbeider med hverandre. Å legge til rette for tilpassede og likeverdige opplæringstilbud for hørselshemmede barn og unge forutsetter i de fleste tilfeller innsats fra ulike instanser.

3.1.3 Tidlig innsats

Tidlig innsats skal være et gjennomgående prinsipp i opplæringen.³ Tiltak er mer virkningsfulle og mindre ressurskrevende jo tidligere de settes inn. Tidlig innsats må forstås både som innsats på et tidlig tidspunkt i barns liv, og som tidlig inngripen når problemer oppstår eller avdekkes i førskolealderen, i løpet av grunnopplæringen eller i voksen alder.

3.1.4 Brukermedvirkning

Brukermedvirkning vil si at de som berøres av en beslutning eller er brukere av tjenester, har innflytelse på beslutningsprosesser og utformingen av tjenestetilbudet. Foresatte har en viktig rolle når det gjelder barnets opplæringssituasjon, og de er viktige aktører når det gjelder å legge til rette for et helhetlig og likeverdig opplæringstilbud.⁴ Fra barnet er 7 år har det rett til å uttale seg. Når eleven er 12 år, skal det legges vekt på elevens mening, og etter fylte 15 år har eleven rett til selvbestemmelse når det gjelder spørsmål knyttet til egen opplæring.⁵

3.2 Språk og kommunikasjon

Barn og unge med hørselstap har, som alle andre barn, ulike behov og forutsetninger. De har samme behov for å forstå, bli forstått og utvikle seg språklig, sosialt og kognitivt i samspill med andre. Språk er menneskets viktigste redskap for å kommunisere og samhandle med andre. Sosial utvikling, erfaringsgrunnlag og bruk av språk er kritiske områder for barn med hørselstap. Å ha tilgang til et kommunikativt fellesskap er en viktig premisse for språk- og kunnskapstilegnelse, og det kan ha avgjørende betydning for barn og unges utvikling.

Behovene for å følge opp og tilrettelegge for barn og unge med hørselstap må derfor vurderes individuelt. Behovet for språkstimuleringstiltak kan være uavhengig av hørselstapets størrelse. Det kan være stor forskjell på behovene hos et barn der hørselstapet blir oppdaget når barnet er nyfødt, og hos et barn som har levd med et uoppdaget hørselstap gjennom flere år. Der barn og unge bruker tegnspråk og er i et tegnspråklig miljø, ligger det godt til rette for å delta aktivt i et språklig fellesskap. Der fellesspråket er talespråk, kan et hørselstap influere på barnets muligheter til aktiv

² Utdannings- og forskningsdepartementet (2004): Veileder: Spesialundervisning i grunnskole og videregående opplæring

³ St.meld. nr. 16 (2006-07): ... og ingen sto igjen

⁴ Kunnskapsdepartementet (2006): Kunnskapsløftet – informasjon til elever og foresatte: Hva er nytt i grunnskole og videregående opplæring fra høsten 2006?

⁵ Lov om barn og foreldre §§ 31 og 32

deltakelse. Det viktig at pedagogene har den nødvendige faglige innsikt og kompetanse som gjør at de kan tilpasse og tilrettelegge, slik at de hørselshemmede blir aktive deltakere, både sosialt og kommunikativt, uavhengig av språklig miljø.

Barn og unge med hørselshemming bruker mye energi på å oppfatte og forstå hva som sies, og i noen tilfeller også på å gjøre seg forstått i språklig samhandling. De som bruker høreapparat eller cochleaimplantat, er svært sårbare for bakgrunnsstøy. Mange hørselshemmede opplever å bli svært slitne i løpet av dagen. Da kan mange ha behov for små pauser der en har tilgang til stille områder for å hvile ut. For noen er det nødvendig med fullstendig hvile, mens for andre kan det være nok å få sitte på et skjermet rom og holde på med rolig lek eller gjøre oppgaver i fred og ro.

Ca. 90 % av den hørselshemmede befolkningen er tunghørte. De fleste av disse kommuniserer med tale. Noen bruker kun tale, mens andre bruker tale med støtte av tegn og/eller tegnspråk.

Norsk med tegnstøtte er en benevnelse på en kommunikasjonsform der talen er visualisert med tegn. Disse tegnene er lån fra norsk tegnspråk, men talen og tegnene følger norsk syntaks. Dette er ikke et eget språk, slik norsk tegnspråk og norsk er, men en metode som hjelp til å oppfatte talt språk. Norsk med tegnstøtte brukes også synonymt med andre begreper som tegn og tale, tegn som støtte, osv.

Norsk tegnspråk er et norsk språk som kalles *tegnspråk*. Tegnspråk er benevnelsen på det språket som historisk sett er utviklet blant norske døve, og som blir anvendt av norske tegnspråkbrukere. Språket har en egen grammatikk og syntaks. Språket er visuelt-gestuet. Det vil si at det er basert på bruk av hender, ansiktsuttrykk og kroppsholdning, og det blir oppfattet gjennom synet. I denne veilederen vil begrepet *tospråklighet* omfatte tegnspråk og norsk tale- og skriftspråk. De som velger opplæring i og på tegnspråk,⁶ får opplæring i begge språkene.

Alle varianter har språklige og kommunikative ferdigheter som mål. Valg av språk får konsekvenser for utformingen av det pedagogiske tilbudet, men har ingen betydning for sluttkompetansen eller mulighetene videre i livet. For å støtte språkutviklingen til små barn, må foresatte og pedagoger prøve å få en felles forståelse av hva som er utgangspunktet og målsettingene. Samarbeidet mellom partene kan i så fall bli målrettet, og tilbudet til barnet godt tilrettelagt - uavhengig av tilnærmingen som er valgt. Det er viktig ikke å se på språkvalg som endelige valg. Behov og ønsker kan endre seg, og det kan være aktuelt å gjøre andre valg på et senere tidspunkt.

3.3 Teknisk og fysisk tilrettelegging

Auditiv og visuell støy gjør kommunikasjon og læringssituasjoner utfordrende for barn og unge med hørselshemming. Det finnes flere måter som teknisk og fysisk kan bygge ned auditive og visuelle barrierer, slik at hørselshemmede kan delta aktivt i barnehagen og på skolen.

⁶ Opplæringsloven § 2-6

3.3.1 Teknisk tilrettelegging

Der barn og unge kan bruke tekniske hjelpemidler, må de få tilgang til optimal forsterkning av lyden gjennom godt tilpassete høreapparater⁷ eller cochleaimplantat.⁸ Høresentralen har ansvar for den medisinske og tekniske oppfølgingen av barn og unge med høreapparater. Medisinsk, teknisk og poliklinisk audiopedagogisk oppfølging av barn og unge med cochleaimplantat skjer på Rikshospitalet.

Barn og unge med hørselshemming kan i tillegg ha behov for teknisk tilrettelegging av lokalene de oppholder seg i. NAV Hjelpemiddelsentral låner ut hørselsteknisk utstyr⁹ og gir råd i forhold til tekniske muligheter. Eksempler på aktuelle hjelpemidler er hørselsteknisk utstyr med mikrofoner, teleslynge og/eller bruk av FM-anlegg.¹⁰ Det kan også være aktuelt å bruke lydutjevningsanlegg i barnehager og på skoler.¹¹ Lydutjevningsutstyr kan være særlig aktuelt der barnet eller eleven ikke kan eller ønsker å bruke høreapparat. Om man knytter mikrofoner til anleggene, konkretiserer de at bare den som har mikrofonen, skal snakke. Bruk av mikrofoner kan da bidra til bedre talestruktur i en gruppe. Lydutjevningsanlegg fører til bedre lytteforhold for alle i gruppen, og kan derfor også betraktes som et ledd i universell utforming.¹²

Det finnes ulike typer hørselsteknisk utstyr. Dette må tilpasses den enkeltes høreapparat eller cochleaimplantat. NAV Hjelpemiddelsentral, høresentralen og Statped¹³ gir informasjon og anbefaler utstyr. Søknad om hjelpemiddel fremmes på eget skjema og sendes til NAV Hjelpemiddelsentral.¹⁴ Det er de foresatte, eventuelt eleven selv, som søker. Dersom det foreligger en individuell plan (se kap. 7.2), brukes denne planen som dokumentasjon, og ytterligere søknad er ikke nødvendig.

Barnehagen eller skolen har det daglige ansvaret for bruk og vedlikehold av teknisk utstyr (eks. teleslynge) med unntak av høreapparater og cochleaimplantat. Barnehage- eller skoleeieren har ansvaret for at det tekniske utstyret til enhver tid er klart til bruk. Plan for bruk av, vedlikehold av og opplæring i bruk av teknisk utstyr anbefales som del av den individuelle opplæringsplanen.¹⁵

3.3.2 Fysisk tilrettelegging

Lyd- og lysforhold i omgivelsene påvirker i stor grad kommunikasjonsmulighetene når man har nedsatt hørsel. Når barnehagen eller skolen skal ta imot et hørselshemmet barn

⁷ Høreapparat er et hjelpemiddel som forsterker et lydbilde som ikke oppfattes normalt på grunn av hørselshemming. Høreapparatet består av en mikrofon, en forsterker og en høyttaler.

⁸ Cochleaimplantat er et avansert høreapparat som har en ytre og en indre del. Den ytre delen består av mikrofon, taleomformer og sender. Den indre delen, som opereres inn i cochlea (sneglehuset), har en mottaker som overfører signalene direkte til hørselsnerven og videre til høresenteret i hjernen. Der blir signalene opplevd som lyd.

⁹ Lov om Folketrygd § 10-7

¹⁰ En teleslynge monteres i lokalet, og den som snakker, bruker mikrofoner som sender talesignalet til en mottaker på høreapparatene eller cochleaimplantatet. FM-anlegg fungerer på samme måte, men er mobilt og brukes i rom hvor det ikke er montert teleslynge, eller når gruppen er på tur.

¹¹ Et lydutjevningsanlegg består av høyttalere som bearbeider signalene slik at stemmen til den som snakker i mikrofonen, høres like godt overalt i rommet.

¹² Jf. Lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne.

¹³ Statped omfatter audiopedagogtjenesten i fylkene. Vestfold, Hordaland, og Møre og Romsdal har egne audiopedagogtjenester.

¹⁴ nav.no

¹⁵ Omtales i del 5.3.1 og 6.4.1.

eller elev, må man derfor være særlig oppmerksom på gjeldende lyd- og lysforhold. Det kan for eksempel være nødvendig med bygningsmessige endringer for at barnet eller eleven skal ha et tilfredsstillende lytmiljø. Eventuelle utbedringer dekkes av barnehage- eller skoleeieren.¹⁶

Lov og regelverk omtaler det fysiske miljøet eksplisitt. I rammeplanen for barnehagen står det at

Barnehagens fysiske miljø skal utformes slik at alle barn får gode muligheter for å delta i lek og andre aktiviteter (jfr. rammeplanen del 1.8).

Det fysiske skolemiljøet er omtalt i opplæringsloven:

§ 9a-2. Det fysiske miljøet

Skolane skal planleggjast, byggjast, tilretteleggjast og drivast slik at det blir teke omsyn til tryggleiken, helsa, trivselen og læringa til elevane.

Det fysiske miljøet i skolen skal vere i samsvar med dei faglege normene som fagmyndigheitene til kvar tid anbefaler. Dersom enkelte miljøtilhøve avvik frå desse normene, må skolen kunne dokumentere at miljøet likevel har tilfredsstillande verknad for helsa, trivselen og læringa til elevane.

Alle elevar har rett til ein arbeidsplass som er tilpassa behova deira. Skolen skal innreist slik at det blir teke omsyn til dei elevane ved skolen som har funksjonshemmingar.

Dersom ein elev eller forelder, eller eit av råda eller utvala ved skolen der desse er representerte, ber om tiltak for å rette på fysiske miljøtilhøve, skal skolen snarast mogleg behandle saka etter reglane om enkeltvedtak i forvaltningslova. Om skolen ikkje innan rimeleg tid har teke stilling til saka, vil det likevel kunne klagast etter føresegnene i forvaltningslova som om det var gjort enkeltvedtak.

Alle rom har en såkalt etterklangstid. Dersom etterklangstiden er for lang, vil bakgrunnsstøyen i rommet dominere lydbildet. Dette reduserer de mulighetene en hørselshemmet har for å oppfatte tale. I slike omgivelser vil hørselshemmede oppleve større ubehag og bli mer slitne enn normalt hørende. Dette gjelder i særlig grad de som bruker høreapparat /cochleaimplantat, men også de som har lett nedsatt hørsel eller ensidige høretap, og som ikke bruker høreapparat. Etterklangstid kan måles. Den bør utbedres i alle rom der måleresultater tilsier det.¹⁷ Målinger og eventuelle utbedringer bør være utført før barnet begynner i barnehagen eller på skolen.

All lyd som forstyrrer eller hindrer at en hørselshemmet kan oppfatte tale, regnes som støy. Derfor er det viktig for hørselshemmede at slike lyder reduseres til et minimum. Ventilasjonsanlegg og husholdningsmaskiner er eksempler der man kan vurdere å redusere eller utbedre støy. Andre støydempende tiltak kan være bruk av gummiknotter eller liknende under bord- og stolbein, myke overflater på bord og tepper når barn leker.

Uteplassen er også en viktig arena for barns og unges samvær og lek. Dersom uteområdene er utsatt for mye trafikkstøy, kan støyskjermer bedre forholdene. Utformingen av uteområder må være i tråd med prinsippet om universell utforming¹⁸.

Hørselshemmede bruker synet aktivt for å kommunisere og innhente informasjon. En oversiktlig og funksjonell innredning vil redusere «visuell støy» og bidra til å gjøre det

¹⁶ Lov om miljørettet helsevern i barnehager og skoler. Forskrift til lov om miljørettet helsevern i barnehager og skoler. Veileder om miljørettet helsevern i barnehager og skoler (Helsetilsynet 1998 (IS 2619))

¹⁷ Lov om miljørettet helsevern i barnehager og skoler. Forskrift til lov om miljørettet helsevern i barnehager og skoler. Veileder om miljørettet helsevern i barnehager og skoler (Helsetilsynet 1998 (IS 2619))

¹⁸ Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven § 9. Nærmere beskrevet i ot.prp. nr 44 2007-2008

lettere for hørselshemmede å orientere seg ved hjelp av synet. Ikke minst er synssansen viktig med tanke på munnnavlesning, tegnspråk og visuell informasjon. For at hørselshemmede skal kunne bruke synet optimalt, er det viktig å tilrettelegge lysforholdene i barnehage- og skolelokalene. I rom hvor barn og unge med hørselshemming skal oppholde seg, kan man utrede belysningsstyrke og risiko for blending.¹⁹ Statped og NAV Hjelpemiddelsentral tilbyr informasjon og veiledning til barnehage-/skoleeiere som skal foreta utbedringer.

3.4 Kompetanse og samarbeid – forutsetninger for et godt pedagogisk tilbud

Kvaliteten på det pedagogiske tilbudet er avgjørende for utviklingen til hørselshemmede barn og unge. Høy kvalitet forutsetter både materielle ressurser og kvalifisert personale. Det er behov for et tett og godt samarbeid mellom alle involverte parter. Pedagogisk-psykologisk tjeneste (PP-tjenesten) skal bistå barnehagen og skolen i arbeidet med kompetanse- og organisasjonsutvikling for å legge opplæringen bedre til rette for barn med særlige behov (jf. opplæringsloven § 5-6). Dersom PP-tjenesten ikke har hørselsfaglig kompetanse, kan de søke Statped om bistand.

3.4.1 Kompetanse

Barnehage- og skoleeieren har ansvaret for at virksomhetens bemanning og samlede kompetanse er tilstrekkelig til at krav i lover og forskrifter er oppfylt. Sakkyndig vurdering fra PP-tjenesten skal omtale hva som kan regnes som tilstrekkelig for å oppfylle behovene til den enkelte. Pedagogisk tilrettelegging for hørselshemmede barn og unge krever spesiell kompetanse. Skoleeieren er ansvarlig for å gi personalet nødvendige kompetanse (jf. opplæringsloven § 10-8).

Når barnehage- eller skoleeieren skal ansette eller gi tilbud om etter- og videreutdanning til personale som skal arbeide med hørselshemmede, er det nødvendig å tenke langsiktig. Det tar tid å bygge opp hørselsfaglig kompetanse. Det er derfor viktig at kommunen har oversikt over når hørselshemmede førskolebarn skal begynne i barnehage eller gå over til skolen, slik at ressurser og kompetanse er på plass allerede fra første dag. Når en kommune får melding om at en hørselshemmet elev skal flytte til kommunen, kan det være hensiktsmessig å sette i gang planleggingsarbeidet umiddelbart.

Aktuell kompetanse

- *Hørselsfaglig kompetanse:* Alle som er i kontakt med barn og unge med hørselshemming, må få nødvendig informasjon og opplæring om hørselshemming og om hvordan de skal legge forholdene best mulig til rette.
- *Spesialpedagogisk kompetanse:* Inngående kjennskap til språkutvikling generelt og språkstimulering for hørselshemmede spesielt.
- *Tegnspråkkompetanse:* Tegnspråkkunnskaper tilsvarende 30 studiepoeng anses som normen for kompetanse hos lærere som skal undervise elever i og på tegnspråk.²⁰

¹⁹ Se forrige fotnote.

²⁰ I forbindelse med at retten til opplæring i og på tegnspråk ble innført i 1997, ble det satt i gang et midlertidig program for å kvalifisere lærere til å undervise etter læreplanene for døve og sterkt tunghørte. St.meld. nr. 14 (2003-2004). Mer om lærerutdanningsinstitusjonene kan finnes på utdanning.no.

- *Norsk med tegnstøtte*: Ferdigheter i bruk av tegn sammen med talen.

Statped har kurstilbud til pedagogisk personale både i barnehager og på skoler. Kommunen kan kontakte Statped for nærmere informasjon.

Hilde er førskolelærer. Hun arbeider som pedagogisk leder på avdelingen hvor Farzana (2) med cochleaimplantat går. Sammen med spesialpedagogen fra PP-tjenesten deltar Hilde på nettverkssamlinger i regi av Statped. To ganger i året møtes fagpersoner som jobber med førskolebarn som har cochleaimplantat. Det er 15-20 personer med på samlingene. Her får de kunnskap om cochleaimplantat og om hvordan de kan legge til rette for god språkutvikling hos barn med cochleaimplantat. Pedagogene utveksler også erfaringer fra eget arbeid.

3.4.2 Samarbeid

Kvaliteten på det pedagogiske tilbudet er avhengig av at alle involverte parter har et tett og godt samarbeid. Barnehager og skoler skal samarbeide jevnlig med de foresatte om å utforme opplæringstilbudet. En god samarbeidsform er jevnliges samarbeidsmøter mellom foreldrene, skolen og andre involverte. I de fleste tilfeller vil også PP-tjenesten og Statped være aktuelle samarbeidspartnere. For å sikre god samordning av tjenester fra ulike instanser er individuelle planer et hensiktsmessig verktøy. Se for øvrig del 7 om tverretattlig samarbeid.

Forhold til vurdering

- **Tekniske hjelpemidler**
 - Behov: Er de vurdert og eventuell søknad sendt?
 - Opplæring i bruk: Er ansvaret avklart?
 - Bruk: Er rutiner avklart og opplæring gitt?
 - Vedlikehold: Er ansvaret avklart og opplæring gitt?
 - Oppstart barnehage/skole: Er hjelpemidlene på plass?
- **Fysisk tilrettelegging av lokaler**
 - Behov: Er de vurdert og eventuelle utbedringer foretatt?
 - Etterklangstid i aktuelle oppholds-/undervisningsrom: Er måling gjennomført og eventuelle utbedringer foretatt?
 - Lysmålinger: Er de gjennomført og eventuelle utbedringer foretatt?
 - Oppstart barnehage/skole: Er lokalene klare til bruk?
- **Kompetanse**
 - Nødvendig kompetanse: Har barnehagen/skolen den, eller kan den bygges opp eller skaffes?
 - Forvaltning av kompetanse: Foreligger det en plan?
 - Oppstart barnehage/skole: Er kompetansen på plass?

Del 4: Førskolealderen

Hørselsscreening av nyfødte fører til at hørselshemming blir oppdaget tidlig. Hørselshemming kan også oppstå eller bli oppdaget i løpet av barnets oppvekst. Uansett når hørselshemmingen blir oppdaget, er målet å komme tidlig i gang med medisinske, tekniske, psykososiale og pedagogiske tiltak. I denne delen omtales noen av de tiltakene som kan være aktuelle, først barnets første leveår, og så det pedagogiske tilbudet til barn som går i barnehagen.

Rettigheter for hørselshemmede førskolebarn er forankret i to lovverk:

- barnehageloven med forskrift om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver
- opplæringsloven med tilhørende forskrifter

Bestemmelsene i opplæringsloven gjelder uavhengig av om barnet går i barnehage eller ikke. Dette gjelder rett til spesialpedagogisk hjelp og rett til tegnspråkopplæring for barn før opplæringspliktig alder. Opplæringsloven setter ingen nedre aldersgrense for disse rettighetene. Barnehageloven og forskriften om rammeplan for barnehager er styrende for innholdet i det pedagogiske tilbudet.

4.1 Det første året

Hørselsscreening av alle nyfødte tar sikte på å oppdage barn som har en medfødt hørselshemming, og å komme i gang med tiltak så tidlig som mulig. Habilitering skal ta utgangspunkt i barnets hjemmemiljø og barnets behov for kommunikasjon og tilhørighet i egen familie.²¹

For de fleste foreldre vil en beskjed om hørselshemming hos deres nyfødte barn komme overraskende. Fagfolk må samarbeide om å følge opp og støtte utviklingen av kommunikasjon og samspill mellom barn og foreldre. Barn under opplæringspliktig alder som etter sakkyndig vurdering har særlige behov for spesialpedagogisk hjelp og/eller tegnspråkopplæring, har rett til dette. Den opplæringsansvarlige bør involveres i arbeidet så snart som mulig.

Retten til spesialpedagogisk hjelp for barn under opplæringspliktig alder er hjemlet i opplæringsloven § 5-7:

§ 5-7: Spesialpedagogisk hjelp før opplæringspliktig alder.

Barn under opplæringspliktig alder som har særlege behov for spesialpedagogisk hjelp, har rett til slik hjelp. Hjelpa skal omfatte tilbod om foreldrerådgiving.

Hjelpa kan knyttas til barnehagar, skolar, sosiale og medisinske institusjonar og liknande, eller organiserast som eige tiltak. Hjelpa kan også givast av den pedagogisk-psykologiske tenesta eller av ein annan sakkunnig instans.

For spesialpedagogisk hjelp gjeld § 5-4 andre og tredje leddet i lova. § 5-5 andre leddet i lova gjeld også så langt det passar.

Opplæringsloven § 5-7 setter ingen nedre aldersgrense for barnets rett til spesialpedagogisk hjelp. Loven gir en fleksibel omtale av tilbud, og gir stort handlingsrom

²¹ Sosial- og helsedirektoratet: Retningslinjer for undersøkelse av syn, hørsel og språk hos barn, juni 2006.

når det gjelder hvem som gir hjelp, hvilken hjelp som gis, og hvordan tilbud organiseres. Hjelpen skal gis der det er mest formålstjenlig. For barn under ett år vil dette vanligvis si i barnets hjem. Rett til spesialpedagogisk hjelp før opplæringspliktig alder er derfor ikke avhengig av at barnet går i barnehage. Foreldrerådgiving skal være en del av den spesialpedagogiske hjelpen. Det er kommunen som har ansvaret for å gi tilbud om rådgiving til foreldre.

Foreldrene er barnets viktigste omsorgspersoner. I sped- og småbarnsalderen er det de som har størst mulighet til å påvirke barnets språkutvikling gjennom daglig samspill og kommunikasjon. Barnet trenger foreldre som vet hvordan de kan legge til rette for og kommunisere med sitt barn. Å sikre samspillet mellom barn og foreldre i denne tidlige fasen av barnets liv er svært betydningsfullt for barnets psykososiale og språklige utvikling. Dersom barnet har behov for tekniske hjelpemidler, er det hensiktsmessig at foreldrene medvirker i prosessen rundt tilpasningen av slike hjelpemidler. Det er også foreldrene som i det daglige må sørge for at høreapparatet eller cochleaimplantatet brukes, og de må følge med på at de fungerer. Informasjonsmateriell bidrar til å ivareta foreldrenes behov for informasjon.²²

De fleste foreldre vil ha behov for støtte og veiledning fra fagpersoner med hørselsfaglig kompetanse slik at de kan legge til rette for et godt utviklingsmiljø for barnet. Statped gir et *straks-tilbud*. Foreldre, høresentraler, helsestasjoner, pedagogisk-psykologisk tjeneste og andre kan ta direkte kontakt med Statped for å få hørselsfaglig bistand i den første fasen etter at hørselshemming hos et barn er oppdaget.²³ Statped har også andre veilednings- og kurstilbud rettet mot foreldre til hørselshemmede barn. Foreldre som deltar på aktuelle kurs, får kunnskap om og innsikt i barnets situasjon. De får også mulighet til å møte andre i samme situasjon, noe mange finner nyttig. Kommuner kan kontakte Statped for å bli orientert om hvilke muligheter som foreligger.

Monas hørsel ble testet på barsel da hun var to dager gammel. Etter ytterligere hørselstester ble det konstatert at Mona er døv. Foreldrene fikk samtale med lege, audiograf og audiopedagog på høresentralen. Høresentralen kontaktet den koordinerende enheten for habilitering i kommunen. Etter ønske fra foreldrene ble det utarbeidet en individuell plan. Helsesøster var sentral i arbeidet med å koordinere hjelpetiltakene. Mor ville være hjemme med Mona til hun ble to år. PP-tjenesten foretok en sakkyndig vurdering, og Mona fikk et vedtak på seks timer spesialpedagogisk hjelp per uke. Spesialpedagogen kom hjem til familien tre ganger i uken. Annenhver uke fikk foreldrene individuell veiledning fra Statped. Den dreide seg om hvordan de kunne være gode språkmodeller og ta i bruk strategier og teknikker for å stimulere lytte- og talespråkferdighetene til Mona.

4.2 Det pedagogiske tilbudet

Når barnet blir eldre, er lek og språklig og sosial samhandling med andre barn viktig for barnets læring og utvikling. Det foreligger ingen plikt for barn til å gå i barnehage. Barnet vil fremdeles ha rett til spesialpedagogisk hjelp. Barnehagen skal gi barn under opplæringspliktig alder gode utviklings- og aktivitetsmuligheter (jf. barnehageloven § 1),

²² Møller kompetansesenter og St. Olavs hospital hørselssentralen: *Små barn med hørselstap – informasjonssperm til foreldre*.

²³ Se statped.no/horsel

og den er en arena som egner seg godt for å fremme språkutvikling hos barnet. Det anbefales ofte at barn med nedsatt hørsel får tilbud om barnehageplass. Som oftest har barn som har rett til spesialpedagogisk hjelp, også rett til prioritet ved opptak i barnehagen etter § 13 i barnehageloven.

Både barnehageloven og rammeplanen slår fast at god språkstimulering og tidlig hjelp dersom språket er forsinket, inngår som en del av barnehagens grunnleggende oppgaver. Barnehagen har et særlig ansvar for å forebygge vansker og å oppdage barn med særskilte behov (jf. barnehageloven § 2). Hørselshemming kan være en årsak til at barnet får utfordringer når det skal kommunisere med og samhandle med andre. Det er viktig for utbyttet at man utformer det pedagogiske tilbudet med tanke på barnets behov for individuell tilrettelegging. De foresatte, barnehagen og det øvrige støtteapparatet er tjent med å samarbeide om planlegging og utforming av barnehagetilbudet. Behovene vurderes i hvert enkelt tilfelle. Tilretteleggingstiltak som kan være aktuelle for hørselshemmede barn, er:

- tekniske hjelpemidler som gir god tilgang til talesignalene og optimaliserer for bruk av hørselen
- fysiske tiltak som skaper gode visuelle forhold og lyttemiljøer med minst mulig forstyrrende støy
- pedagogisk tilrettelegging som bygger på en helhetlig tenkning om barnets behov, herunder tilrettelegging og tiltak med fokus på utvikling av aldersadekvat språk
- organisatoriske tiltak som gir gode betingelser for deltakelse
- spesialpedagogisk hjelp som sikrer barnet et individuelt tilpasset og likeverdig tilbud

Fysiske og tekniske tiltak er beskrevet i del 3.

Foresattes valg av språk eller kombinasjoner av språk vil være bindende for utforming av det pedagogiske opplegget. I det følgende er det en kort beskrivelse av hva de ulike alternativene innebærer i praksis. Det pedagogiske opplegget utformes med utgangspunkt i det aktuelle barnets behov og lokale forhold.

4.2.1 Tegnspråkopplæring

Opplæringsloven gir i § 2-6 barn i førskolealderen rett til tegnspråkopplæring:

§ 2-6: Teiknspråkopplæring i grunnskolen.

Elevar som har teiknspråk som førstespråk eller som etter sakkunnig vurdering har behov for slik opplæring, har rett til grunnskoleopplæring i og på teiknspråk. Omfanget av opplæringa i tid og innhaldet i opplæringa fastsetjast i forskrifter etter § 2-2 og § 2-3 i denne lova.

Kommunen kan bestemme at opplæringa i og på teiknspråk skal givast på ein annan stad enn den skolen eleven soknar til.

Barn under opplæringspliktig alder som har særlege behov for teiknspråkopplæring, har rett til slik opplæring. Departementet gir nærmare forskrifter.

Før kommunen gjer vedtak etter første og tredje ledd, skal det liggje føre ei sakkunnig vurdering.

PP-tjenesten skal utarbeide en sakkyndig vurdering av barnets behov for tegnspråkopplæring. Dersom PP-tjenesten ikke selv har tilstrekkelig hørselsfaglig kompetanse til å foreta en slik vurdering, skal de innhente nødvendig kompetanse fra andre, for eksempel fra Statped. Dersom barnet har behov for tegnspråkopplæring, er opplæringen gratis, uavhengig av om tilbudet gis i barnehagen eller andre steder.

I løpet av det første leveåret tilegner barnet seg språk ved å være aktive deltakere i språkmiljøer hvor språket er i bruk. Man bør derfor prøve å gi barn som skal ha tegnspråkopplæring, et pedagogisk tilbud i et tospråklig miljø der både norsk tegnspråk og norsk talespråk brukes. Voksne språkmodeller som behersker norsk tegnspråk, og lek/aktiviteter sammen med andre barn som bruker tegnspråk, er viktige for at barnet skal utvikle sin språklige kompetanse. Av dette følger at

- barnet må få tilgang til miljøer hvor både barn og voksne behersker tegnspråk
- det kan også ansettes en pedagog eller assistent som behersker tegnspråk²⁴
- foresatte og andre nærpersioner, f.eks. personale og andre barn i barnehagen som i utgangspunktet ikke behersker tegnspråk, må få tilbud om å lære seg dette

Noen kommuner har barnehager som er spesielt tilrettelagt for hørselshemmede barn. Disse kommunene kan tilby et tegnspråklig miljø. De fleste kommuner har imidlertid ikke slike tilbud. Statped kan veilede foresatte og kommuner når tilbud til hørselshemmede førskolebarn skal tilrettelegges.

Statped har også en omfattende kursvirksomhet knyttet til opplæring i tegnspråk:

- *Se mitt språk* – tilbud om tegnspråkopplæring for foreldre. Opplæringen omfatter inntil 40 ukers tegnspråkopplæring i perioden fra barnet er født og fram til det er 16 år.
- Tegnspråkkurs av ulik varighet for fagfolk som skal arbeide med barn som skal ha tegnspråkopplæring.

Kommunen kan ta kontakt med Statped for å få informasjon om hvilke muligheter som foreligger.

Emilie er fire år og har cochleaimplantat. Hun har tilbud i en barnehage som har flere hørselshemmede barn. Valg av kommunikasjonsform varierer ut fra situasjonen og hvem som deltar i aktiviteten. Emilie har et vedtak på fem timer spesialpedagogisk hjelp per uke. Foreldrene ønsker at Emilie skal utvikle både tegnspråk og talespråk. Etter foreldrenes ønske har spesialpedagogen tegnspråk som førstespråk. I to av timene er fokuset på tegnspråk, mens det i resten av timene jobbes med generell språkutvikling.

4.2.2 Talespråkutvikling

Hørselshemmede barn er sårbare når det gjelder å oppfatte tale. De kan på grunn av dette få vansker med å utvikle aldersadekvat talespråk og kan ha behov for individuell hjelp og støtte til lytte- og talespråklig utvikling. I denne sammenheng er god lydtilgang og en utviklingsfremmende dialog sentrale forutsetninger. Barn med cochleaimplantat er i en særstilling. De skal ta i bruk hørsel som de inntil nylig har fått lite eller ingen auditiv stimulans fra. Gjennom å fokusere på lytting kan barnet begynne på den omfattende og ofte langvarige prosessen fra å oppdage lydene og forstå hva de betyr, til selv å kunne produsere ytringer som er meningsfulle for andre. Å hjelpe og støtte barnet i denne prosessen forutsetter hørselsfaglig kompetanse.

²⁴ Kommunen forvalter statlige særtilskudd som skal bidra til finansiering av tilbud til barn som har behov for særskilt tilrettelegging og stimulering: *Tilskudd til tiltak for barn med nedsatt funksjonsevne i barnehagen og Tilskudd til tiltak for å bedre språkforståelsen blant minoritetsspråklige barn i førskolealder.* Det sistnevnte er i hovedsak rettet mot minoritetsspråklige barn, men kan også gis til døve eller sterkt hørselshemmede barn når barnehagen har ansatt en assistent som behersker tegnspråk.

Barnets alder og individuelle forutsetninger er styrende for hvordan arbeidet med talespråkutviklingen legges opp. Noen premisser som kan være retningsgivende for arbeidet:

- Systematisk og målrettet lytte- og talespråkstimulering.
- Planene konkretiseres gjennom å utforme en plan for arbeidet, lik en individuell opplæringsplan (beskrives nærmere under del 4.5 om spesialpedagogisk hjelp).
- Opplegget planlegges og gjennomføres av en pedagog som har spesialkompetanse på det hørselsfaglige området (audiopedagog eller logoped).
- Foresatte og personalet i barnehagen er sentrale aktører, og de får tilbud om veiledning av en spesialpedagog med hørselsfaglig kompetanse når opplegget gjennomføres.
- Foresatte og personalet har også behov for opplæring/kursing om de spesifikke behovene til hørselshemmede generelt og de med cochleaimplantat spesielt.
- Aktivitetene er lekbaserte og meningsfulle for barnet ved å ta utgangspunkt i barnets interesser, alder og modenhet.
- Veksling mellom «eneundervisning» og gruppe.
- Barnets utvikling styrer prosessen. Barnet følges tett, slik at eventuelle justeringer kan foretas så snart man ser at det er behov for det.
- Det jobbes med å skape gode lyttemiljøer for barnet.

Statped har tilbud om veiledning og kurs til foresatte som ønsker en talespråklig utvikling for sine barn:

- *Hør mitt språk* – kursrekke med vekt på talespråklig utvikling. For foresatte til hørselshemmede barn i alderen 0–6 år.
- Ulike tilbud om veiledning i lytte-/talespråkstimulering for foresatte og andre nærpersoner.

Kommunen kan ta kontakt med Statped for å få informasjon om hvilke muligheter som foreligger.

Ola er fem år og har hatt cochleaimplantat siden han var to år. Han har tilbud i en barnehage på hjemstedet. Han har et vedtak på 12 timer spesialpedagogisk hjelp i uken, og i tillegg er det en ekstra støttepedagog i gruppen. De spesialpedagogiske timene gjør at Ola får et tilrettelagt pedagogisk opplegg hver dag. Han viser stor framgang, opplever mestring og lærer nye begreper. Ola tas ikke ut av gruppen i disse timene, men får hjelp og støtte i smågrupper.

4.2.3 Norsk med tegnstøtte

For dem som bruker norsk med tegnstøtte, må kommunikasjonen i gruppen foregå i henhold til dette. Foresatte og andre nærpersoner, f.eks. personalet og andre barn i barnehagen som i utgangspunktet ikke behersker norsk med tegnstøtte, bør få tilbud om å lære seg dette. Statped har tilbud om kurs i norsk med tegnstøtte for foresatte og fagfolk. Kommunen kan ta kontakt med Statped for å få informasjon om hvilke muligheter som foreligger.

4.3 Pedagogisk tilrettelegging

Barnehagen skal gi barn «muligheter for lek, livsutfoldelse og meningsfylte opplevelser og aktiviteter i trygge og samtidig utfordrende omgivelser» (jf. barnehageloven § 2). For små

barn er lek en grunnleggende læringsform. Å ha gode erfaringer og oppleve mestring og gjensidighet i lek og samhandling med andre er viktig for barnas utvikling. Hørselshemming er en relativ og kontekstavhengig funksjonshemming. Både tekniske, fysiske, organisatoriske, psykososiale og pedagogiske tilretteleggingstiltak kan medvirke til å ivareta hørselshemmede barns behov for å mestre, delta og lære.

Innholdet i det pedagogiske tilbudet skal ta hensyn til barnas alder og funksjonsnivå (jf. barnehageloven § 2). Det individuelle aspektet innebærer et mangfold av muligheter og alternativer for de som skal forme det konkrete, pedagogiske tilbudet til det enkelte barnet. Et nært samarbeid med de foresatte er en forutsetning for å skape gode vilkår for barnets utvikling. Målet er at barnet skal få en språklig kompetanse som det kan bruke på en funksjonell måte i kommunikasjon. Språkstimuleringen må derfor komme i gang tidlig og ha fokus på bredden i språklig kompetanse. I tillegg til å jobbe med det språklige uttrykket (tale og/eller tegn) må man også sikre at barnet har en god språkforståelse, et rikt og godt begrepsapparat og ferdigheter til å bruke språket på en hensiktsmessig måte i ulike situasjoner.

Fredrik har hatt cochleaimplantat fra han var tre og et halvt år gammel. Før han fikk implantat, gikk han i barnehage for hørselshemmede. Etter implantasjonen begynte han i barnehage med hørende barn. Kontaktboken ble tidlig et kommunikasjonsmiddel mellom barnehagen og foreldrene. Kontaktboken fungerer som en dagbok der barnehagepersonalet skriver litt om hva som har skjedd, både store og små ting, i løpet av dagen. Dersom det er tatt bilder, limes disse inn for å synliggjøre hva Fredrik har gjort, eller om spesielle tema er i fokus. Foreldrene bruker informasjonen i kontaktboken for å kunne samtale med Fredrik om hva han har opplevd i barnehagen i løpet av dagen. Foreldrene skriver inn i kontaktboken hva Fredrik har gjort i løpet av ettermiddagen, og om det har skjedd noe spesielt hjemme som de kan snakke om i barnehagen. I tillegg er kontaktboken en fin måte å utveksle beskjeder på mellom barnehagen og foreldrene.

4.3.1 Organisering og gruppestørrelse

Alle barn har behov for å delta og samhandle med andre barn og voksne. I rom hvor det er barn med nedsatt hørsel, regnes all lyd som støy når den forstyrrer eller hindrer språklig samhandling og deltakelse. Det kan være småpratning og annen vanlig aktivitet i rommet, skyving av stoler på gulv, støy fra tekniske installasjoner, for eksempel fra ventilasjonsanlegg, støy fra korridoren eller lek utenfor, trafikkstøy med mer. Slik støy bør minimaliseres.

Visuell og auditiv støy er et generelt problem i barnehagene. Personalet i barnehagen må jobbe aktivt for å redusere støyen. Flere pedagogiske opplegg er utviklet med tanke på å bedre lydforholdene i barnehagen. Det finnes ulike måter å visualisere støynivået i rommet på. For eksempel kan ulike lydindikatorer²⁵ henges på veggen i barnehagen for å vise lydnivået i rommet. Hørselshemmede barn bruker synet aktivt i kommunikasjon og informasjonsinnhenting. Pedagoger kan legge til rette for at barnet kan bruke synet aktivt ved å tenke gjennom hvor de plasserer barnet i situasjoner hvor kommunikasjon er viktig. I tillegg kan de støtte et barn som skal oppfatte tale, ved bevisst å konkretisere og visualisere i kommunikasjonen.

²⁵ *Lyd-øret* og *Lydia* er eksempler på slike.

Et effektivt tiltak for å redusere støyen er å dele gruppen. I tillegg til at lydnivået dempes, er en liten gruppe også mer oversiktlig. Det gjør det lettere for barnet å kompensere for hørselshemmingen ved å bruke synet. Å være i en liten gruppe store deler av dagen er derfor et viktig organisatorisk tilretteleggingstiltak for hørselshemmede barn i barnehagen. Det er flere måter å gjøre dette på. For eksempel kan gruppen ha delt utetid. Man kan ta i bruk rom som er fysisk atskilt fra avdelingen, til å skjerme lek i små grupper. Barnehagens fysiske utforming har betydning for hvilke muligheter barnehagen har for å legge til rette for aktiviteter i smågrupper. I åpne landskap kan det oppstå betydelig støy, både lydmessig og visuelt. I slike lokaler vil deling i grupper ha liten effekt dersom alle fortsatt er innenfor det samme arealet. Åpne barnehager og såkalte «basebarnehager» har særskilte utfordringer i så måte. I slike omgivelser blir organisatoriske tiltak som skal sikre barnet gode betingelser for å delta og samhandle, av enda større betydning.

Overgangssituasjoner kan være spesielt utfordrende for hørselshemmede barn. Det kan være en fordel å lage rutiner som sikrer at hverdagen blir forutsigbar og oversiktlig. God struktur og aktiv bruk av dags- og ukeplaner kan være gode virkemidler. Barnehagen bør bli veiledet i organisatoriske tilretteleggingstiltak. Dersom PP-tjenesten ikke har hørselsfaglig kompetanse til å gi slik veiledning, kan man søke Statped om bistand.

4.4 Det psykososiale miljøet

Det er stor overensstemmelse mellom gode oppvekstvilkår/gode pedagogiske miljøer og barnas trivsel og psykososiale helse. Barnets egen opplevelse av mestring samt i hvilken grad hun eller han har tilhørighet i et sosialt fellesskap er viktige faktorer som bidrar til å fremme trivsel og psykososial helse. Videre er det vesentlig at tilværelsen har sammenheng, at den oppleves som forståelig for barnet og er preget av en rimelig grad av orden, struktur og forutsigbarhet.²⁶ Det psykososiale aspektet er et av kjerneområdene i det pedagogiske arbeidet i barnehagen. Noen barn trenger støtte for å etablere nære sosiale relasjoner til andre barn i gruppen. Dersom barnet kommuniserer best på et annet språk enn de andre i barna i gruppen, kan den ansvarlige pedagogen bygge bro, for eksempel gjennom å bygge opp kunnskap om språket i gruppen. Tiltak som er beskrevet i denne veilederen, kan bidra til at barnet får den støtten det trenger for å oppleve trygghet og sosial tilhørighet i gruppen, og for å delta i lek.

4.5 Spesialpedagogisk hjelp

Etter § 5-7 i opplæringsloven har barn under opplæringspliktig alder med særlige behov for spesialpedagogisk hjelp, rett til slik hjelp. Ekstra personalressurser, behov for særskilt kompetanse eller hørselstekniske hjelpemidler er eksempler på spesialpedagogiske tiltak. Den spesialpedagogiske hjelpen har som formål å forberede barnet på skolegang, og den kan for eksempel omfatte trenings- og stimuleringstiltak og veiledning til personalet enten i barnehagen eller i andre institusjoner der hvor barnet måtte befinne seg.

Barnets individuelle forutsetninger og behov skal ligge til grunn for omfanget av og innholdet i den spesialpedagogiske hjelpen. God kartlegging er basis for en sakkyndig

²⁶ Statens helsetilsyn (1998): Veileder til forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v.

vurdering. Den skal igjen danne grunnlaget for at man fatter et enkeltvedtak om spesialpedagogisk hjelp og utarbeider en individuell opplæringsplan. Det er nødvendig med hørselsfaglig kompetanse for å gjennomføre kartleggingen. I tilknytning til at PP-tjenesten utarbeider sakkyndig vurdering, eller at man utformer et enkeltvedtak om spesialpedagogisk hjelp eller spesialundervisning, har de foresatte innsyns- og uttalerett etter forvaltningsloven.²⁷

Et vedtak om spesialpedagogisk hjelp skal angi omfanget av tilbudet, innholdet i det og hvordan det organiseres og gjennomføres. Vedtaket skal være så klart og fullstendig at det ikke er tvil om hvilket tilbud barnet skal få. Vedtaket er et enkeltvedtak og kan eventuelt påklages i henhold til forvaltningsloven. Hvis barnet går i barnehagen, gis det vanligvis tilbud om spesialpedagogisk hjelp i barnehagen. Om barnet har rett til spesialpedagogisk hjelp, skal dette vurderes på selvstendig grunnlag uavhengig av den generelle tilretteleggingen i barnehagen. For mer detaljerte beskrivelser av saksbehandling og andre forhold knyttet til spesialundervisning vises det til veilederen om spesialundervisning.²⁸ Etter en konkret vurdering kan retten til spesialpedagogisk hjelp oppfylles ved å bruke en assistent i tillegg til pedagogressursen.²⁹ Dette skal i så fall framgå av enkeltvedtaket. Barnehagens styrer er ansvarlig for at det settes av nok tid til veiledning og samarbeid – ikke bare mellom spesialpedagogen og assistenten, men også med resten av personalet på avdelingen.

4.5.1 Tilbud om foreldrerådgiving

Tilbud om foreldrerådgiving skal være en del av den spesialpedagogiske hjelpen. Veiledningen til foresatte kan for eksempel integreres i veiledningen til det pedagogiske nettverket rundt et enkelt barn. Barnet har krav på et faglig begrunnet spesialpedagogisk tilbud, og de foresatte bør få oppfølging av personer med hørselsfaglig kompetanse.

Per og Anne har fått vite at barnet deres er hørselshemmet. Det er mange som er opptatt av å legge til rette for at barnet skal få en god språklig og kommunikativ utvikling. Sammen med barnehagen danner de et nettverk som består av barnets nærpå personer privat og i barnehagen, samt rådgiveren fra PP-tjenesten og Statped. Disse møtes ca. hver sjette uke. På møtene vurderer de barnets språkutvikling og utveksler informasjon. Foreldrene og barnehagepersonalet får veiledning om hvordan de kan stimulere barnets språkutvikling. Alle parter har anledning til å ta opp aktuelle problemstillinger til diskusjon i gruppen.

4.6 Overgangen mellom barnehage og skole

I prinsippene for opplæringen (Læringsplakaten) heter det at:

Godt og systematisk samarbeid mellom barnehage og barnetrinn, barnetrinn og ungdomstrinn, ungdomstrinnet og videregående opplæring skal bidra til å lette overgangen mellom de ulike trinnene i opplæringsløpet.

²⁷ Veileder: Spesialundervisning i grunnskole og videregående opplæring. Utdannings- og forskningsdepartementet (2004).

²⁸ Rundskriv Udir-1-2007: Hovedprinsipper ved spesialundervisning og spesialpedagogisk hjelp.

²⁹ Rundskriv Udir-1-2007: Hovedprinsipper ved spesialundervisning og spesialpedagogisk hjelp.

Overgangsprosesser er sårbare. Barn med hørselshemming har behov for teknisk, fysisk, psykososial og pedagogisk tilrettelegging av opplærings situasjonen. Det kan også være aktuelt med spesialundervisning. Det anbefales at all nødvendig tilrettelegging er på plass når eleven starter på skolen om høsten. Gode overgangs rutiner sikrer samordning. En tidlig start på overgangs arbeidet er hensiktsmessig. Dersom foreldrene samtykker, kan personlige opplysninger om barnet som er nødvendig for å utforme et tilfredsstillende opplærings tilbud overføres fra barnehagen til skolen, jf forvaltningslovens § 13a nr 1

Tilrettelegging i form av tekniske, fysiske og pedagogiske tiltak er nødvendig for å sikre barn med hørselshemming et likeverdig opplærings tilbud. Det er viktig at disse tiltakene videreføres når barnet begynner på skolen. De viktigste tiltakene med tanke på skolestart er at

- visuell og auditiv støy i aktuelle lokaler kartlegges og reduseres
- etterklangstid i undervisningsrom måles og eventuelt utbedres
- teknisk utstyr til bruk i undervisningssituasjonen vurderes, søkes om og eventuelt monteres. Opplæring i bruk og vedlikehold gis til personalet som skal bruke utstyret.
- informasjon formidles om barnas spesielle behov. Informasjon om enkeltbarn gis etter samtykke fra de foresatte.
- kvalifisert personale finnes ved skoler som mottar barn som skal ha opplæring i og på tegnspråk.

Mange av tiltakene kan det ta lang tid å gjennomføre. Det kan for eksempel være vanskelig å få tilsatt tegnspråkkyndig personale for skoler som har elever som skal ha opplæring etter § 2-6 i opplæringsloven. Det kan være behov for at skolen må kvalifisere personalet for denne oppgaven. I så fall innebærer det at forberedelses arbeidet bør begynne senest et par år før barnet skal begynne på skolen. Det anbefales at barnehagen tar initiativ til et møte mellom de foresatte, barnehagen, skolen, PP-tjenesten og Statped ca. ett år før barnet skal begynne på skolen.

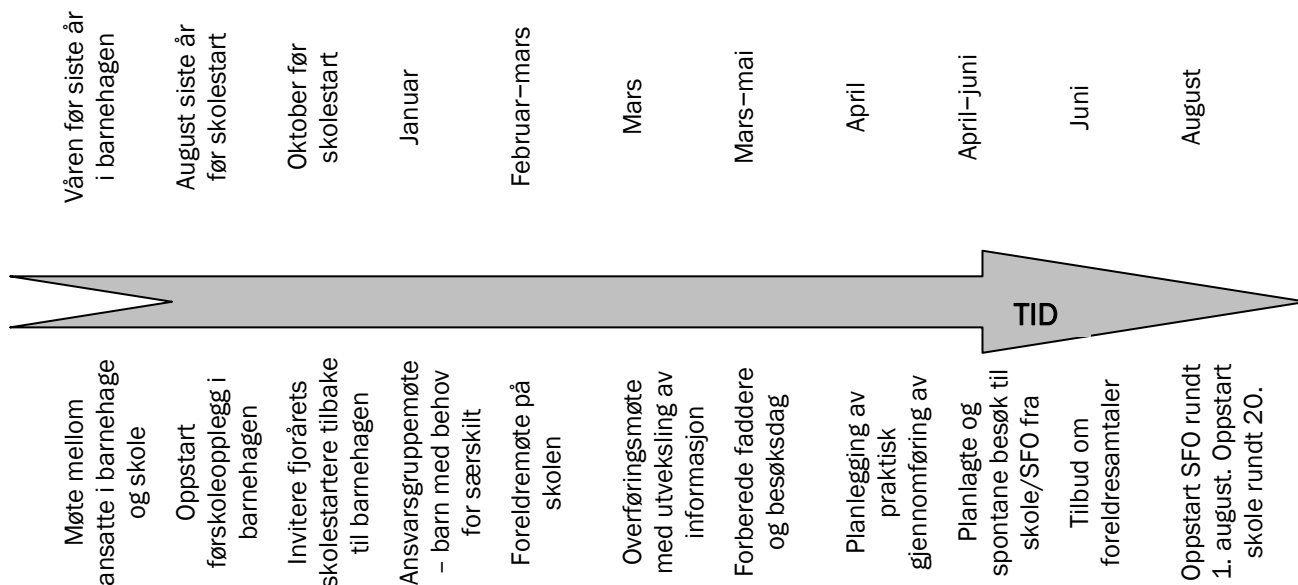
For å kunne møte et hørselshemmet barn på en god måte bør skolen og lærerne ha kjennskap til barnets forutsetninger og kunnskap om barnets utvikling. Det er viktig med gode rutiner for informasjonsdeling mellom barnehagen og skolen. Denne kunnskapen brukes som grunnlag for å utforme et pedagogisk tilbud som er tilpasset barnet. Behovet for ekstra tiltak for enkelte elever vurderes av en sakkyndig instans.

Det anbefales at lærere som skal undervise elever med nedsatt hørsel, har kunnskap om hørselshemming og undervisning av hørselshemmede elever. Det er viktig at pedagogene eventuelt har fått tilbud om slik opplæring før de møter den hørselshemmede eleven. Statped tilbyr ulike typer kurs til pedagoger. Kommunen kan ta kontakt med Statped om hvilke muligheter som foreligger.

Kunnskapsdepartementet har utarbeidet en egen veileder med fokus på denne overgangen – *Fra eldst til yngst. Samarbeid og sammenheng mellom barnehage og skole* (2008). Det vises til denne veilederen som gir en mer utfyllende konkretisering av hvordan overgangen kan forberedes og gjennomføres på en god måte.

Kari er seks år og skal begynne på skolen. Hun har hatt cochleaimplantat fra hun var to år. PP-tjenesten har i samarbeid med fagpersoner fra Statped foretatt jevnlig kartlegging og testing av Karis språklige utvikling. Testene viser at hun fremdeles er forsinket i sin språklige utvikling i forhold til barn på samme alder. Det er foreslått konkrete tiltak for

hjelp og støtte på skolen. I klassen blir det 15 elever, og det er søkt om lydutfjvningssanlegg. Kari har fått et vedtak på to timer spesialundervisning per dag. Spesialundervisningen brukes til språkstimulering i form av begrepsinnlæring, utvikling av ordforrådet og lese- og skriveopplæring.

Forhold til vurdering

- Støy i barnehagen, visuell og auditiv: Arbeides det med å kartlegge og redusere denne støyen?
- Deling av barnegruppen: Brukes dette som pedagogisk virkemiddel?
- Spesialpedagogisk hjelp:
 - Barnets behov: Er det vurdert?
 - Barnet har et vedtak: Foreligger det en individuell opplæringsplan som redegjør for spesialpedagogisk hjelp til barnet?
- Det psykososiale miljøet i barnegruppen: Er det kartlagt og vurdert?
- Skolestart: Begynte planleggingen senest høsten før barnet skal begynne på skolen?
- Kvalifisert personale: Har barnehager som mottar barn som skal ha tegnspråkopplæring, kvalifisert personale?
- Er utforming av individuell plan vurdert?

Del 5: Grunnskolen og skolefritidsordningen

5.1 Det pedagogiske tilbudet

Som omtalt i del 3.1, gjelder prinsippet om tilpasset, likeverdig og inkluderende opplæring alle elever. For dem som ikke har tilfredsstillende utbytte av den ordinære opplæringen, kan det i tillegg være aktuelt med spesialundervisning.

5.1.1 Kommunal grunnskole

De fleste elever med hørselshemming går i kommunale grunnskoler på stedet der de bor, og sammen med hørende medelever. Noen hørselshemmede elever som går på skolen på hjemstedet, har opplæring etter opplæringsloven § 2-6. Dette er ordinær opplæring i og på tegnspråk. Tilpasset opplæring skal sikre at alle elever med hørselsvansker utvikler grunnleggende ferdigheter og når kompetansemålene i læreplanverket.

5.1.2 Skoler for hørselshemmede ved kompetansesentre i Statped

Skoler for hørselshemmede ved hørselsfaglige kompetansesentre i Statped tilbyr opplæring etter opplæringsloven § 2-6. I 2009 er det fire grunnskoler for hørselshemmede:

- AC Møller skole (Møller kompetansesenter, Trondheim)
- Hunstad skole (Statped Vest, Bergen)
- Nedre Gausen skole (Nedre Gausen kompetansesenter, Holmestrand)
- Skådalen skole (Skådalen kompetansesenter, Oslo).

Statped har også disse skolene:

- Andebu skole og kompetansesenter (Andebu) – skole for hørselshemmede med ulike funksjonshemminger
- Steinstua skole (Skådalen kompetansesenter, Oslo) – skole for døvblindfødte

Ved skolene på kompetansesentrene i Statped gis det deltidsopplæring for elever som går på skolen på eget hjemsted. Dette er et tilbud til elever som ønsker å være i et tegnspråklig miljø i deler av skoletiden. De kan også ta ut deler av retten til opplæring etter læreplanene for døv og sterkt tunghørte i løpet av deltidsoppholdene. Omfanget av deltidsstilbudet varierer mellom de ulike kompetansesentrene. Kompetansesentrene har også tilbud om kurs av kortere varighet for tunghørte elever.

For elever som har lang reisevei mellom bosted og kompetansesenterets skole, kan det søkes om plass på et elevhjem. For nærmere opplysninger om tilbudene ved disse skolene kan kommunen ta kontakt med Statped.

5.1.3 Egne kommunale skoler for hørselshemmede

I 2009 har to kommuner egne kommunale skoler med tilbud for hørselshemmede:

- Auglend skole (Stavanger kommune)

- Vetland skole (Oslo kommune).

Utover dette har noen kommuner også skoler med egne tilbud til hørselshemmede. Noen av disse skolene tilbyr et tegnspråklig miljø for elevene som går der.

5.1.4 Opplæring etter opplæringsloven § 2-6. Opplæring i og på tegnspråk

Hørselshemmede elever har rett til opplæring i og på tegnspråk slik det framgår av § 2-6 i opplæringsloven³⁰.

§ 2-6. Teiknspråkopplæring i grunnskolen

Elevar som har teiknspråk som førstespråk eller som etter sakkunnig vurdering har behov for slik opplæring, har rett til grunnskoleopplæring i og på teiknspråk. Omfanget av opplæringa i tid og innhaldet i opplæringa fastsetjast i forskrifter etter § 2-2 og § 2-3 i denne lova.

Kommunen kan bestemme at opplæringa i og på teiknspråk skal givast på ein annan stad enn den skolen eleven soknar til.

Barn under opplæringspliktig alder som har særlege behov for teiknspråkopplæring, har rett til slik opplæring. Departementet gir nærmare forskrifter.

Før kommunen gjer vedtak etter første og tredje leddet, skal det liggje føre ei sakkunnig vurdering.

Dersom vilkårene er innfridd har eleven rett på tegnspråkopplæring etter denne paragrafen.

Til opplæringsloven § 2-6 er det utarbeidet egne læreplaner i fagene norsk, tegnspråk, engelsk og drama og rytmikk. Til disse læreplanene er det utviklet flere digitale læremidler som krever tilgang til teknisk utstyr. Elever som har opplæring i og på tegnspråk, skal ha faget tegnspråk i tillegg til andre fag. Dette medfører at de får et utvidet timetall (967 timer) i løpet av de ti årene i grunnskolen.³¹ Timene fordeles av skolen i samråd med de foresatte. Læreplanene for døve og sterkt tunghørte er likestilt med de ordinære læreplanene. Læreplanverket, herunder læreplanene for døve og sterkt tunghørte, er bindende og kan ikke velges bort.

Dersom en elev ikke har behov for eller ikke ønsker alle sider ved opplæringen i henhold til opplæringsloven § 2-6, kan eleven følge ordinær opplæring med særlig tilrettelegging i form av spesialundervisning etter opplæringsloven § 5-1. Eventuelle avvik fra læreplanene må hjemles i opplæringsloven § 5-1 og beskrives i en individuell opplæringsplan – på samme måten som avvik fra ordinære læreplaner. Elever som har opplæring etter opplæringsloven § 2-6, og som bruker høreapparat eller har fått cochleaimplantat, kan ha behov for ytterligere lytte- og talespråkstimulering. I tillegg til opplæring etter opplæringsloven § 2-6 må det da fattes vedtak etter opplæringsloven § 5-1. Tilbudet beskrives i den individuelle opplæringsplanen.

Opplæring etter opplæringsloven § 2-6 har som forutsetning at opplæringen gis direkte³². Det vil si at eleven skal ha undervisning av en lærer som kan formidle lærestoffet på tegnspråk. Undervisningen kan derfor bare unntaksvis foregå ved bruk av tolk. For

³⁰ Privatskoleloven omhandler ikke tilsvarende rettigheter og plikter slik vi finner dem i opplæringsloven § 2-6. Opplæringslovens regler om spesialundervisning gjelder imidlertid tilsvarende for elever i privatskolene, noe som kan innebære at elevene kan ha rett til å få opplæring i tegnspråk i deler av opplæringen.

³¹ Rundskriv F-12-08.

³² Veiledning for tegnspråk som førstespråk (1996) kapittel 2.1.

eksempel kan skrivetolking være aktuelt for elever som plutselig har mistet hørselen. Alle aktiviteter som finner sted i skolens regi, er å regne som opplæring. Det er skolen som skal dekke tolk til juleavslutninger og andre sosiale tilstelninger som finner sted i skolens regi på ettermiddags- og kveldstid. Det er behovet i den konkrete opplæringssituasjonen som må avgjøre hvilke pedagogiske tiltak den enkelte har rett på.

Forvaltningslovens regler om forsvarlig utredning gjelder på vanlig måte når PP-tjenesten lager sakkyndige vurderinger i forhold til opplæringsloven § 2-6. Dette betyr blant annet at PP-tjenesten må støtte seg på ekstern kompetanse der de selv ikke har kompetanse til å foreta den samlede utredningen. PP-tjenesten kan ved behov søke Statped om hørselsfaglig bistand. Mer utfyllende informasjon om generelle spørsmål knyttet til den sakkyndige vurderingen finnes i en egen veileder om spesialundervisning.³³

Elever i grunnskolen har rett til å gå på den skolen som ligger nærmest der de bor (jf. opplæringsloven § 8-1 første ledd). Opplæringsloven § 2-6 representerer et unntak fra denne hovedregelen ved at kommunen kan bestemme at tegnspråkopplæring kan legges på en annen skole enn den som regnes som den nærmeste etter opplæringsloven § 8-1. Bakgrunnen for et slikt unntak er at det kan være hensiktsmessig for mange kommuner å samle tegnspråkkompetansen og tegnspråkopplæringen på én eller noen få skoler. En avgjørelse om at opplæringen skal foregå på en annen skole enn den som ligger nærmest, er bestemmende for elevens rettigheter og plikter. Vedtak må være skriftlig, begrunnet og kunne påklages etter reglene for enkeltvedtak. Dersom kommunen bestemmer at opplæringen skal gis på et annet sted enn nærskolen, kan elevens foresatte velge at eleven ikke skal motta opplæring etter opplæringsloven § 2-6. Eleven vil da ikke ha rett på opplæring etter opplæringsloven § 2-6, men vil beholde retten til å gå på skolen som ligger nærmest. I så fall kan eleven ha rett på spesialundervisning etter opplæringsloven § 5-1. Ifølge Ot.prp. nr. 40 (2007-2008) «vil kommunen ha plikt til å gi eleven forsvarleg utbytte av opplæringa. Dette kan innebære plikt til å gi spesialundervisning som delvis består av teiknspråkopplæring.»³⁴

Vegard er 10 år og döv. Han har opplæring etter § 2-6, i og på tegnspråk, men går på hjemmeskolen der han bor. Vegard har en lærer som kan tegnspråk, og allerede fra første klasse fikk klassekameratene hans lære tegn. Læreren legger til rette for at kommunikasjonen i klassen skal være så visuell som mulig, og mange av elevene bruker tegn. Selv om mange av elevene kan tegn, kan de ikke tegnspråk. Derfor er Vegard tre uker i semesteret på deltidsopphold ved en skole for hørselshemmede. Der får han være i et tegnspråklig miljø, og får bruke og utvikle språket sitt.

5.1.5 Talespråklig opplæring

Optimal teknisk og fysisk tilrettelegging er nødvendig for at hørselshemmede elever som følger ordinære læreplaner i et talespråklig miljø, skal ha et forsvarlig utbytte av undervisningen. Det henvises til avsnittene i del 3.

Tunghørte elever utgjør det store flertallet av hørselshemmede elever i skolen. Hørselshemmede elever kan ha behov for spesifikk lytte- og talespråkopplæring. Elever med cochleaimplantat er i en særstilling. Det er nødvendig for elever med

³³ Utdannings- og forskningsdepartementet (2004): Veileder for spesialundervisning i grunnskole og videregående opplæring.

³⁴ Ot.prp. 40 (2007/2008) s. 33

cochleaimplantat å få slik lytte- og talespråksstimulering for at de skal lære å tolke lydsignalene de hører. I Norge får ca. 90 % av de barna som er født døve eller sterkt tunghørte, cochleaimplantat. De aller fleste får sine cochleaimplantat rundt ettårsalderen. Det betyr at de er kommet godt i gang med å lære å lytte med implantatet når de begynner på skolen. Å lære å tolke hørselsinntrykk kan være en svært langvarig prosess. Man må derfor regne med lytte- og talespråkopplæring i hele elevens opplæringsløp. For elever med cochleaimplantat bør det legges inn minst én økt med slik spesifikk og målrettet undervisning hver dag, spesielt de første skoleårene. Også elever med andre typer høreapparat enn cochleaimplantat kan ha behov for omfattende lytte- og talespråkstimulering.

5.1.6 Norsk med tegn støtte

Elever med hørselshemming som har valgt å få talen visualisert med tegn, skal ha opplæring etter ordinære læreplaner. Talen og tegnene skal da følge norsk syntaks, og tegnene skal ikke innvirke på kvaliteten på talespråket. For øvrig gjelder det samme for disse elevene som for elever med opplæringstilbud i talespråklig miljøer.

5.2 Pedagogiske tilretteleggingstiltak

Når skolen organiserer seg slik at den tilpasser undervisningsforholdene til særlige behov hos elever med hørselshemming, øker det muligheten for at disse elevene får et tilfredsstillende utbytte av opplæringen. Slik tilpasning kommer ikke nødvendigvis inn under opplæringsloven § 5-1 om spesialundervisning, men kan være en del av den generelle tilpasningen som alle elever har krav på etter opplæringsloven § 1-3.

5.2.1 Overgangssituasjoner

Overgangen til en ny aktivitet er utfordrende for hørselshemmede elever. Slike situasjoner bør læreren ha tenkt igjennom og laget en rutine for. Aktiv bruk av dags- og ukeplaner bidrar til å gjøre hverdagen forutsigbar og oversiktlig. Ved overgang til en ny aktivitet bør gruppen samles før beskjeder gis. Det er ofte lite som skal til før læreren har skapt den strukturen og forutsigbarheten som er nødvendig for hørselshemmede elever, men det krever gjennomtenkning av potensielt utfordrende situasjoner på forhånd, samt en tydelig ledelse.

5.2.2 Gruppestørrelse

Elever med hørselshemming er særlig sårbare for auditiv og visuell støy. For at de skal få tilfredsstillende utbytte av undervisningen, er det svært viktig at gruppestørrelsen ikke er for stor. Opplæringsloven § 8-2 omtaler gruppestørrelse generelt, og den sier at gruppestørrelsen ikke må være større enn det som er pedagogisk forsvarlig. Dette må forstås som at gruppene ikke må være større enn at alle elever får utbytte av undervisningen.

§ 8-2. Organisering av elevane i grupper

Elevane kan delast i grupper etter behov. Gruppene må ikkje vere større enn det som er pedagogisk og tryggleiksmessig forsvarleg. Organiseringa skal vareta elevane sitt behov for sosialt tilhør. Til vanleg skal organiseringa ikkje skje etter fagleg nivå, kjønn eller etnisk tilhør.

Kvar elev skal vere knytt til ein lærar (kontaktlærar) som har særleg ansvar for dei praktiske, administrative og sosialpedagogiske gjeremåla som gjeld eleven, mellom anna kontakten med heimen.

Denne paragrafen i opplæringsloven må sees i sammenheng med § 9a-1 og § 9a-2 som omhandler elevens skolemiljø. § 9a-1 fokuserer på at det fysiske og psykososiale miljøet må fremme læring, trivsel og helse. § 9a-2 spesifiserer at det må tas hensyn til elever med særlige behov.

For mange hørselshemmede elever er størrelsen på gruppen en av de faktorene som har størst betydning for læringsutbyttet. Erfaringer fra undervisning av hørselshemmede elever tilsier at elevgruppen bør være liten og oversiktlig. Gruppestørrelsen må derfor vurderes faglig av skolen.

Den hørselshemmede eleven bør ha mulighet til å få undervisning eller arbeide med oppgaver i et mindre grupperom, gjerne som en del av en liten gruppe. Undervisning av hørselshemmede elever i åpne skoler kan være en særskilt utfordring. Her kan det være betydelig støy, både lydmessig og visuelt. I disse undervisningslokalene vil det ha liten effekt å dele opp elevene i mindre grupper dersom alle fortsatt er innenfor det samme arealet. Det er i slike tilfeller spesielt viktig at det finnes muligheter til å skjerme gruppen med den hørselshemmede eleven.

Variierende og fleksible arbeidsformer og gruppestørrelser er positivt. En viss grad av stabilitet kan bidra til å skape et godt læringsmiljø og sikre at arbeidsro, samtaledisiplin og eventuell bruk av teknisk utstyr blir daglig rutine i gruppen.

5.2.3 Tilrettelegging av eksamen

Hørselshemmede elever kan ha vansker med tale- og skriftspråklige ferdigheter. I stressende eksamenssituasjoner kan disse problemene forsterkes. Den hørselshemmede kan derfor ha behov for tilretteleggingstiltak. Bestemmelser om bruk av hjelpemidler og tilrettelegging av prøver og eksamen for elever er regulert i forskriften til opplæringsloven §§ 3-19 og 3-20.

Skolen bør så tidlig som mulig informere eleven om muligheten for å få tilrettelegging på prøver og eksamen. Eleven, i samarbeid med kontaktlæreren/faglæreren, tar stilling til hvilke tiltak som er nødvendig, og utarbeider en søknad. Søknaden sendes rektor med dokumentasjon fra sakkyndig instans. Eleven bør få anledning til å venne seg til tilretteleggingstiltakene, og de bør gjennomføres på prøver i løpet av skoleåret.

Noen tilretteleggingstiltak føres eksplisitt på vitnemålet. Det er viktig at elevene informeres om dette i forkant, slik at de kan ta et reelt valg i forhold til hensiktsmessige tilretteleggingstiltak.³⁵ Skolen kan ta kontakt med PP-tjenesten eller Statped for å få informasjon om tilrettelegging av prøver og eksamener for hørselshemmede elever.

5.3 Spesialundervisning

Dersom elevene ikke har eller ikke kan få tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet, har de rett til spesialundervisning (jf. opplæringsloven § 5-1)³⁶.

³⁵ Utdanningsdirektoratet: Retningslinjer for føring av vitnemål og kompetansebevis.

³⁶ Det framgår av § 3-6 i privatskoleloven at det er hjemkommunen til eleven som skal sørge for at det utarbeides en sakkyndig vurdering, og at det fattes vedtak om spesialundervisning. Det er også hjemkommunen som skal betale for undervisningen. Det er viktig å merke seg at det i dette tilfellet kan

Ekstra personalressurser, behov for særskilt kompetanse eller hørselstekniske hjelpemidler er eksempler på spesialpedagogiske tiltak. Et vedtak om spesialundervisning utformes på grunnlag av en sakkyndig vurdering og skal beskrive omfang, innhold og organisering av spesialundervisningen. For elever som får spesialundervisning, skal man utarbeide individuelle opplæringsplaner (jf. opplæringsloven § 5-5). Tilbudet skal, så langt råd er, utformes i samarbeid med eleven og foreldrene til eleven (jf. opplæringsloven § 5-4). For en mer utfyllende beskrivelse av retten til spesialundervisning vises det til veilederen om spesialundervisning.³⁷

Individuelle forutsetninger og behov skal ligge til grunn for omfanget av og innholdet i spesialundervisningen. I tilknytning til at PP-tjenesten utarbeider en sakkyndig vurdering, eller at man utformer et enkeltvedtak om spesialpedagogisk hjelp eller spesialundervisning, har de foresatte innsynsrett og uttalerett etter forvaltningsloven.³⁸ God kartlegging er basis for en sakkyndig vurdering, som igjen er grunnlag for at man fatter et enkeltvedtak om spesialundervisning og utarbeider en individuell opplæringsplan. Det er nødvendig med hørselsfaglig kompetanse for å gjennomføre en slik kartlegging. Dersom kommunen ikke har slik kompetanse, kan de søke Statped om bistand.

5.3.1 Individuell opplæringsplan

Etter at det er fattet vedtak om spesialundervisning etter opplæringsloven § 5-1, skal skolen utforme en individuell opplæringsplan. Den bør inneholde

- hvilke mål i fagplanene det skal arbeides etter
- hvilke metoder som skal brukes
- hvem som har ansvaret for planlegging og gjennomføring av undervisningen
- hvor mye tid som er avsatt til samarbeid
- hvordan opplæringen i bruk og vedlikehold av hørselsteknisk utstyr skal foregå
- hvordan opplæringen skal evalueres, og når evalueringen skal foregå

Ansvaret for å planlegge opplæringen skal alltid ligge hos en pedagog selv om deler av gjennomføringen overlates til andre. For at eleven skal få tilfredsstillende utbytte av undervisningen, kan det være ønskelig å bruke ressurser på at eleven får en assistent i hele eller deler av skoletiden. Dette må bygge på at man konkret vurderer innholdet i spesialundervisningen, og at man synliggjør det i den sakkyndige vurderingen og i vedtaket om spesialundervisning. Man må beskrive assistentens rolle i elevens opplæring i den individuelle opplæringsplanen. Pedagogen som har ansvaret for spesialundervisningen, veileder assistenten.

Den individuelle opplæringsplanen er skolens arbeidsdokument, og den regnes ikke som et vedtak som kan påklages. Dersom opplæringen og den individuelle opplæringsplanen ikke er i samsvar med vedtaket om spesialundervisning, kan eleven/de foresatte klage. Klagen har da grunnlag i organiseringen og innholdet av tilbudet om spesialundervisning som det er fattet vedtak om. Den individuelle opplæringsplanen blir imidlertid viktig dokumentasjon i klagesaken eller ved eventuelt tilsyn.

være en annen enn rektor ved skolen som fatter vedtak om spesialundervisning. I den offentlige skolen er vedtaksmyndigheten som oftest delegert til rektor.

³⁷ Utdannings- og forskningsdepartementet (2004): Veileder: Spesialundervisning i grunnskole og videregående opplæring.

³⁸ Som over.

Dersom barnet har en individuell plan, er den individuelle opplæringsplanen vedlegg til denne planen. Se del 7.2 om individuell plan.

5.3.2 Spesialpedagogiske tiltak

Elever med hørselshemming har spesielle utfordringer når det gjelder å tilegne seg og utvikle språk. Uavhengig av hvilket språk elevens opplæring foregår på, vil mange hørselshemmede elever ha behov for spesialundervisning knyttet til dette. Man må være særlig oppmerksom på hvorvidt eleven utvikler ordforråd, begreper og uttrykk knyttet til det enkelte faget.

Det framgår av opplæringsloven § 5-1 at elever som får spesialundervisning, har rett til det samme timetallet som andre elever. For elever som får spesialundervisning, er ikke et utvidet timetall eksplisitt formulert. Skoleeieren kan velge å gi et opplæringstilbud ut over det fastsatte fag- og timetallet så sant dette gjøres i samråd med eleven/de foresatte. Et utvidet timetall må vurderes nøye opp mot hvilke konsekvenser det har for eleven. En del av vurderingen må være når disse timene skal tas ut. I tillegg må man vurdere hvor sliten eleven er etter den ordinære skoledagen.

5.4 Det psykososiale miljøet

Et viktig prinsipp for inkluderende opplæring er at alle elever ikke bare skal ta del i de faglige læringsaktivitetene, men også være en del av et sosialt og kulturelt felleskap. Elevenes sosiale samhandling blir mer kompleks når de blir eldre, og å delta i det kommunikative fellesskapet stiller etter hvert andre krav til elevenes kommunikative ferdigheter. Dersom kommunikasjonen svikter, kan eleven oppleve det psykososiale miljøet på skolen som vanskelig. Det psykososiale miljøet omtales i opplæringsloven:

§ 9a -3. Det psykososiale miljøet

Skolen skal aktivt og systematisk arbeide for å fremme eit godt psykososialt miljø, der den enkelte eleven kan oppleve tryggleik og sosialt tilhør.

Dersom nokon som er tilsett ved skolen, får kunnskap eller mistanke om at ein elev blir utsett for krenkjande ord eller handlingar som mobbing, diskriminering, vald eller rasisme, skal vedkommande snarast undersøkje saka og varsle skoleleiinga, og dersom det er nødvendig og mogleg, sjølv gripe direkte inn.

Dersom ein elev eller forelder ber om tiltak som vedkjem det psykososiale miljøet, deriblant tiltak mot krenkjande åtferd som mobbing, diskriminering, vald eller rasisme, skal skolen snarast mogleg behandle saka etter reglane om enkeltvedtak i forvaltningslova. Om skolen ikkje innan rimeleg tid har teke stilling til saka, vil det likevel kunne klagast etter føresegnene i forvaltningslova som om det var gjort enkeltvedtak.

Når en skole har hørselshemmede elever, anbefales det at skoleeieren setter seg inn i de utfordringer hørselshemmede elever kan møte når det gjelder trygghet og sosial tilhørighet. Flere tiltak kan være aktuelle. En liten og stabil gruppe vil gi hørselshemmede elever bedre muligheter til å bygge nære sosiale relasjoner til sine medelever. Skolen bør arbeide med det psykososiale miljøet slik at den hørselshemmede eleven føler tilhørighet i gruppen. Dersom elever kommuniserer best på et annet språk enn sine klassekamerater, kan pedagogen bygge bro – for eksempel gjennom å bygge opp kunnskap om språket i gruppen.

Trygghet innebærer også at det er forutsigbart og sikkert at en hørselshemmet elev skal få med seg viktige varslings signaler, for eksempel brannalarm. NAV Hjelpemiddelsentral kan være behjelpelig med forslag til varslingsanlegg slik at den hørselshemmede eleven

har samme mulighet til å oppfatte varslinger. Eleven må gjøres kjent med varslingsanlegget og hvordan hun eller han skal forholde seg i varslingssituasjoner.

Dersom eleven eller de foresatte mener at det er behov for særlige tiltak for å få det psykososiale miljøet rundt eleven til å fungere, kan de be skolen om å sette i gang tiltak for å forbedre miljøet. En slik henvendelse skal behandles etter regler for enkeltvedtak. Det er ikke spesifisert i hvilken form en slik henvendelse skal komme. En muntlig henvendelse er derfor like bindende som en skriftlig. Dersom det går uforholdsmessig lang tid før tiltak settes i gang, eller tiltakene ikke møter behovene til eleven, kan det klages etter reglene for enkeltvedtak.

5.5 Skolefritidsordningen

Alle kommuner skal ha tilbud om skolefritidsordning. Skolefritidsordningen skal gi et tilbud til elever på 1.-4. trinn før og etter skoletid. For elever med særskilte behov skal skolefritidsordningen gjelde fra 1.-7. trinn (jf. opplæringsloven § 13-7). Loven framholder at skolefritidsordningen skal gi barn omsorg og tilsyn og gode utviklingsvilkår for barn med funksjonshemninger. Når skolefritidsordningen er knyttet til skolen, skal rektor til vanlig være leder. Skolefritidsordningen følger § 14-1 og § 15-1 i forskriften til opplæringsloven når det gjelder ansettelse av personale. Skolefritidsordningen er også omfattet av opplæringsloven § 9a om krav til fysisk og psykososialt skolemiljø. Krav til kompetanse hos personalet og fysisk og psykososialt miljø er omtalt i del 3.5.1.

Nicolai har hatt høreapparat fra han var tre år gammel. Da han begynte på skolen, valgte foreldrene at han skulle gå i skolefritidsordningen. Lederen av skolefritidsordningen var med i samarbeidsmøtene som ble holdt da Nicolai gikk det siste året i barnehagen. Lederen var aktiv i å legge til rette for en best mulig overgang til skolefritidsordningen. Foreldrenes erfaring var at lederen av skolefritidsordningen fikk god kompetanse knyttet til utfordringene ved å være hørselshemmet, og han viste stor vilje til å løse utfordringene etter hvert som de dukket opp. Han var også en viktig person i koordineringen med skolen. I den første tiden ble det brukt mye tid på å øke kompetansen om hørselshemming hos alle ansatte på skolefritidsordningen. Det viste seg også å være svært vellykket at samme assistent og spesialpedagog fulgte Nicolai både på skolen og på skolefritidsordningen.

5.6 Overgangsrutiner

I prinsippene for opplæringen (Læringsplakaten) heter det:

Godt og systematisk samarbeid mellom barnehage og barnetrinn, barnetrinn og ungdomstrinn, ungdomstrinnet og videregående opplæring skal bidra til å lette overgangen mellom de ulike trinnene i opplæringsløpet.

Overgangsprosesser er sårbare. Elever med hørselshemming har behov for teknisk, fysisk, psykososial og pedagogisk tilrettelegging av opplærings situasjonen. Det kan også være aktuelt med spesialundervisning. Det anbefales at all nødvendig tilrettelegging er på plass når eleven starter på skolen om høsten. Gode overgangs rutiner sikrer samordning. En tidlig start på overgangs arbeidet er hensiktsmessig.

Det anbefales at lærere som skal undervise hørselshemmede elever, har kunnskap om hørselshemming og undervisning av hørselshemmede elever. Det er viktig at pedagogene har fått tilbud om slik opplæring før de møter den hørselshemmede eleven. Statped tilbyr ulike typer kurs for lærere. Kommunen kan ta kontakt med Statped om hvilke muligheter som foreligger.

5.6.1 Overgangsrutiner i grunnskolen

Underveis i grunnskolen vil det være flere overganger. Når eleven skal skifte fast klasserom, skole eller få en ny lærer, er det hensiktsmessig å begynne forberedelsesarbeidet så tidlig som mulig. God informasjonsoverføring om elevens behov kan medvirke til at forholdene legges til rette for eleven allerede fra første dag. Det anbefales at skolen peker ut en person som tar ansvaret for å initiere og etablere kontakten med de involverte partene.

5.6.2 Overgang til videregående skole

I forbindelse med søknad om videregående opplæring har eleven rett til nødvendig rådgiving om utdanning, yrkestilbud og yrkesvalg (jf. opplæringsloven § 9-2). Det er vanligvis rådgiveren på ungdomstrinnet som gir slik veiledning, og som bistår eleven i det praktiske arbeidet med å fylle ut søknad om videregående opplæring.

Selv om det formelle opptaket ikke finner sted før tidligst i mai samme år som eleven skal begynne på videregående skole, kan forberedelsesarbeidet begynne så snart eleven har bestemt seg for hvilken skole han eller hun ønsker å søke på. God informasjon om elevens behov kan medvirke til at mottakerskolen har lagt forholdene til rette for eleven allerede fra første dag. Informasjonsoverføring kan bare skje etter samtykke fra eleven, og aller helst sammen med eleven selv. Rådgiveren på ungdomstrinnet bør, etter avtale med eleven og de foresatte, ta initiativ til et møte med mottakerskolen. Eleven, de foresatte, rådgiveren på avgiverskolen, administrasjonen på mottakerskolen og PP-tjenesten, både på grunnskolen og den videregående skolen, bør være til stede på et slikt møte. Det er viktig å sikre at noen med hørselsfaglig kompetanse er med i forberedelsesarbeidet. Hvis PP-tjenesten ikke har denne kompetansen, kan man søke Statped om bistand. Dersom flere instanser er involvert i arbeidet, bør alle ta del i denne møtevirkningsheten. Der det er utarbeidet en individuell plan, er overganger beskrevet i denne planen. Det vil som oftest også være etablert en ansvarsgruppe som vil initiere og stå for gjennomføringen av prosessen.

Silje forteller om overgangen til videregående skole: – Etter jul i 10. klasse ble jeg, sammen med foreldrene mine, innkalt til et møte med rådgiveren på ungdomstrinnet. Sammen fylte vi ut søknadsskjema om inntak på særskilt grunnlag. I april ble vi innkalt til et møte på den videregående skolen. Der møtte rådgiveren på videregående, PP-tjenesten samt audiopedagogen som hadde fulgt meg siden jeg fikk høreapparat som 7-åring. Jeg fikk delta aktivt i møtet med tanke på mine behov for tilrettelegging. Jeg fikk løfte om å ha samme klasserom gjennom hele videregående. I dette rommet ble det lagt plater i taket og installert teleslynge. Etter dette gikk jeg sommeren i møte uten bekymring, og visste at alt lå til rette før skolestart.

5.7 Valg av opplæringsløp og skoletilbud i videregående opplæring

I læreplanverket for Kunnskapsløftet er *utdanningsvalg* et obligatorisk fag på ungdomstrinnet. Fokus på dette faget på ungdomstrinnet kan være med på å sikre at elever med hørselshemming blir bedre i stand til å foreta riktige utdanningsvalg.

Det er eleven selv som velger opplæringsløp og søker om videregående opplæring (jf. opplæringsloven § 3-1). Elever med hørselshemming kan velge opplæring ved en videregående skole i eget fylke, ved en knutepunktskole eller ved en skole for hørselshemmede. Se pkt. 6.1. og 6.2 om skoletilbud til elever med hørselshemming. Det finnes også informasjon om disse tilbudene på Internett.³⁹ Elever som vurderer hvilket tilbud som kan være aktuelt for dem, har anledning til å hospitere på skolen for å danne seg et inntrykk av tilbudet. Det anbefales at elever, foresatte eller skoleansatte som bistår hørselshemmede elever som søker seg til videregående opplæring, tar kontakt med aktuelle skoler for å avtale hospitering i god tid før søknaden om videregående opplæring skal sendes. Hospitering kan være aktuelt både på 9. og 10. trinn i grunnskolen.

Fylkeskommunen der eleven bor, skal oppfylle retten til videregående opplæring (jf. opplæringsloven § 13-3). Dette kan oppfylles ved fylkeskommunens egne tilbud eller ved innvilgelse av skoleplass ved eksterne tilbud for hørselshemmede. Skolene for hørselshemmede formidler botilbud for elever etter behov.

Elever som skal ha opplæring i og på tegnspråk, kan søke opplæring etter § 3-9 i opplæringsloven:

§ 3-9 Teiknspråkopplæring i den videregående skolen

Ungdom som har rett til videregående opplæring etter § 3-1, og som har teiknspråk som førstespråk, eller som etter sakkunnig vurdering har behov for slik opplæring, har rett til å velge videregående opplæring i og på teiknspråk i eit teiknspråkleg miljø etter andre leddet, eller rett til å velje å bruke tolk i ordinære videregående skolar. Det same gjeld vaksne som er tekne inn til videregående opplæring utan rett etter § 3-1. Før fylkeskommunen gjer vedtak om slik opplæring, skal det liggje føre ei sakkunnig vurdering.

Med teiknspråkleg miljø er meint skolar som har tilrettelagde opplæringstilbod i og på teiknspråk for hørselshemma elevar.

Retten til opplæring i og på teiknspråk etter andre leddet er avgrensa til dei utdanningsprogramma og programområda desse skolane gir tilbod på. Delar av dette opplæringstilbodet kan givast med tolk.

Omfanget av opplæringa i tid og innhaldet i opplæringa blir fastsett i forskrifter etter § 3-2 og § 3-4 i denne lova.

Departementet kan gi nærmere forskrifter, mellom anna om inntak.

På grunnlag av dette foreligger det to alternativer når det gjelder opplæring etter § 3-9 i opplæringsloven:

- opplæring ved en knutepunktskole (jf. § 3-9 andre ledd)
- videregående skole med tolk (jf. § 3-9 første ledd)

Andebu skole og kompetansesenter (AKS) gir tilbud om videregående opplæring til hørselshemmede elever med ulike funksjonshemninger.

Del 6 beskriver de forskjellige opplæringstilbudene i videregående opplæring.

³⁹ Nærmere omtale av spesialskolene på vilbli.no eller statped.no.

Muhammed har vært tunghørt siden han var liten, og han bruker høreapparater. Han er nettopp begynt i 10. klasse. Rådgiveren ved skolen inviterer ham til en samtale for å snakke litt om hva Muhammed tenker om neste skoleår når han skal begynne i videregående opplæring. Muhammed er ikke helt sikker på hva han har lyst til, og rådgiveren ordner det slik at han får lov til å hospitere på en videregående skole for å prøve ut et par av de alternativene som kan være aktuelle. Når Muhammed har bestemt seg for hvilket utdanningsprogram han er interessert i, tar rådgiveren kontakt med både PP-tjenesten og den aktuelle skolen og ber om et møte.

5.8 Søknadsprosedyrer

Dersom en elev søker opplæring i og på tegnspråk, skal PP-tjenesten foreta en sakkyndig vurdering som utreder hvilke opplæringsbehov eleven har (jf. forskriften til opplæringsloven § 6-13). Elevens egen oppfatning av språklig identitet skal ha avgjørende vekt.⁴⁰ Eleven som søker om opplæring etter § 3-9, må ha med i søknaden om opplæringen skal foregå i et tegnspråklig miljø, eller om det er behov for tolk. Fylkeskommunen i elevenes bostedsfylke har ansvar for at elevene får den videregående opplæringen de har krav på. Fylkeskommunen har ikke anledning til å avslå søknad til en knutepunktskole dersom den sakkyndige vurderingen anbefaler dette, og det er elevens førstevalg. Eleven sender søknaden til fylkeskommunen der han eller hun er bosatt. Når eleven søker til en knutepunktskole, sender hjemfylket til eleven søknaden videre til fylket som har knutepunktskolen. Fylkeskommuner som har knutepunktskoler, samordner inntaket til disse skolene. Til Briskeby skole og kompetansesenter as eller Andebu kompetanse- og skolesenter søkes det på samme måte om inntak på særskilt grunnlag til fylkeskommunen der eleven er bosatt.

Elever som har behov for å støtte taleoppfattelsen ved bruk av norsk med tegnstøtte, må søke om å få dette som en del av spesialundervisningen.

Noen tilretteleggingstiltak er av slik art og omfang at det krever søknad om særskilt inntak, og om eleven vil oppnå alle læreplanenes mål. Det er viktig at fylkeskommunen får melding om behovet for slike tiltak så tidlig som mulig. Se for øvrig del 3 og del 6.

For inntak på grunn av behov for særskilt tilrettelegging skal det legges ved en ny sakkyndig vurdering. Den kommunale PP-tjenesten er sakkyndig instans. Ifølge forskriften til opplæringsloven § 6-7 skal den sakkyndige vurderingen dokumentere og redegjøre for elevens behov for

- inntak på et særskilt prioritert utdanningsprogram på videregående trinn 1 (jf. opplæringsloven § 3-1 sjettede ledd)
- opplæring utover 3 år (jf. opplæringsloven § 3-1 femte ledd)
- spesialundervisning (jf. opplæringsloven § 5-1)
- ekstra ressurser, tekniske hjelpemidler osv.

Dersom eleven må flytte hjemmefra for å gå på en knutepunktskole, må det framgå av søknaden at den også omfatter søknad om botilbud (jf. forskriften til opplæringsloven § 6-29). Hvis eleven har behov for oppfølging utover skoletiden, i bolig og/eller fritid, skal dette synliggjøres i søknaden og omtales i den sakkyndige vurderingen. Fylkeskommunen

⁴⁰ Inst. O. Nr. 92 (1998-99)

har det økonomiske ansvaret for utgifter til opphold for elever som får opplæring etter opplæringsloven § 3-9.

Forskrift til opplæringsloven § 19-5: Fylkeskommunen sitt økonomiske ansvar for utgifter til opphold

Fylkeskommunen har det økonomiske ansvaret for utgifter til kost og losji for elever som får opplæring etter opplæringslova § 3-9.

Fylkeskommunen har det økonomiske ansvaret for utgifter til nødvendige sosial-pedagogiske tiltak for elever som har behov for hjelp med å finne seg til rette i skole- og fritida, mellom anna utgifter til nødvendig miljøpersonale.

Fylkeskommunen sitt økonomiske ansvar etter første og andre ledd gjeld også elever som er busette i fylket, og som må flytte heimanfrå for å få opplæring. Fylkeskommunen der eleven er busett, gjer det endelege vedtaket etter første og eventuelt andre ledd.

PP-tjenesten er sakkyndig instans og utarbeider den sakkyndige vurderingen. Dersom PP-tjenesten ikke selv har nødvendig hørselsfaglig kompetanse, kan man søke Statped om bistand.

Det er viktig at rådgiverne i de enkelte fylkene gjør seg kjent med hva som gjelder i deres fylke, siden søknadsskjemaer og tidsfrister er lokale.

Forhold til vurdering

- Planlegging av skolestart: Har dette begynt senest høsten før barnet skal begynne på skolen?
- Lokalene: Er de tilrettelagt fysisk og teknisk (se del 3)?
- Pedagogiske tilretteleggingstiltak: Er de vurdert og eventuelt avklart med eleven/de foresatt?
- Gruppestørrelse: Er den vurdert generelt og spesifikt i forhold til enkeltfag?
- Gruppesammensetning: Er den vurdert?
- Skoler som har elever som får opplæring i og på tegnspråk:
 - Kvalifisert personale: Har skolen det?
 - Tekniske utstyr: Har skolen det som kreves for å undervise etter læreplanene for døve og sterkt tunghørte?
 - Ekstra timer som følge av § 2-6: Har skolen, i samarbeid med de foresatte, fordelt disse timene?
- Spesialundervisning:
 - Elevens behov: Er de utredet og vurdert?
 - Eleven har vedtak: Foreligger det en individuell opplæringsplan som redegjør for tilbudet?
- Psykososialt miljø i gruppen: Er det kartlagt og vurdert?
- Skolefritidsordning: Er tilbud ut over fjerde trinn vurdert?
- Tilretteleggingstiltak på eksamen: Er behov vurdert?
- Overganger i grunnskolen: Er det en bestemt kontaktperson som har ansvaret for å sikre dette, og som skal bistå eleven med god rådgiving i forkant av videregående opplæring?

6. Videregående opplæring

Som omtalt i del 3.1, gjelder prinsippet om tilpasset, likeverdig og inkluderende opplæring alle elever. For dem som ikke har tilfredsstillende utbytte av den ordinære opplæringen, kan det i tillegg være aktuelt med spesialundervisning.

6.1 Fylkeskommunale skoletilbud

Elever med nedsatt hørsel som får opplæring i fylkeskommunale videregående skoler, skal ha opplæring etter ordinære læreplaner. For å sikre disse elevene et forsvarlig utbytte av undervisningen er det viktig at det er gjennomført teknisk, fysisk, psykososial og pedagogisk tilrettelegging. Ikke alle elever i denne aldersgruppen ønsker fokus på seg selv og sine behov. I så fall kompliseres tilretteleggingsarbeidet. Det er likevel en del som kan gjøres dersom man betrakter det som et ledd i universell utforming av skolemiljøet:

- Utbedre lyd- og lysforhold i klasserommet
- Montere og bruke lydutfjvningsanlegg

Lærere som skal undervise hørselshemmede elever, bør få kurs og oppfølging i form av veiledning fra PP-tjenesten og/eller andre med hørselsfaglig kompetanse. Forhold som er av stor betydning for hørselshemmede elever, er for eksempel

- rolig og oversiktlig arbeidsmiljø
- arbeid i mindre grupper, gjerne på et eget rom for å skjerme mot bakgrunnsstøy
- aktiv og bevisst bruk av visualisering
- bruk av tekniske hjelpemidler
- struktur og forutsigbarhet i undervisningsopplegget

Å være lærer til en elev med hørselshemming er en krevende oppgave, og det tar tid å opparbeide nødvendig kompetanse. Lærere til hørselshemmede elever bør få tilbud om kurs og etter- og videreutdanning for å kvalifisere seg for oppgaven.

6.1.1 Opplæring i et tegnspråklig miljø ved en knutepunktskole

En knutepunktskole er en fylkeskommunal videregående skole som tilbyr opplæring til døve og sterkt tunghørte i et tegnspråklig miljø (jf. forskriften til opplæringsloven § 6-30) og opplæring i læreplanene som er utarbeidet for tegnspråklige elever. Undervisningen foregår dels i egne tegnspråklige grupper, dels i klasser med tegnspråktolk. For elever som får opplæring etter opplæringsloven § 3-9 på knutepunktskolene, er det utarbeidet egne læreplaner i følgende fag:

- engelsk for døve og sterkt tunghørte
- norsk for døve og sterkt tunghørte
- norsk tegnspråk

Læreplanverket, herunder læreplanene for døve og sterkt tunghørte, er bindende og kan ikke velges bort. Elever som får opplæring i norsk tegnspråk etter § 3-9, er unntatt fra kravet om opplæring i fremmedspråk og i norsk sidemål og kan be om fritak (jf. forskrift til opplæringsloven §§ 1-10 og 1-11).

I 2009 er det fem knutepunktskoler:

- Heimdal videregående skole, Trondheim
- Hetland videregående skole, Stavanger
- Sandaker videregående skole, Oslo
- Sandefjord videregående skole, Sandefjord
- Slåtthaug videregående skole, Bergen

Knutepunktskolene samarbeider med andre videregående skoler for å kunne tilby elevene bredest mulig valg av utdanningsprogram, samtidig som elevene har basis i et tegnspråklig miljø ved knutepunktskolen. Noen av tilbudene avhenger av at det melder seg nok søkere. Se vilbli.no for mer informasjon om knutepunktskolene.

Tilbud om opplæring i og på tegnspråk er avgrenset til de utdanningsprogrammene og programområdene som knutepunktskolene gir. For elever som ønsker andre utdanningsløp, og som skal ha opplæring på tegnspråk, er alternativet en videregående skole med tegnspråktolk. De færreste fylkeskommuner/videregående skoler har tilsatt tegnspråktolk, og arbeidet med å få tilsatt en tolk kan ta tid. Dersom fylket får søknad fra en elev som skal ha opplæring ved bruk av tegnspråktolk, bør rekrutteringsarbeidet starte umiddelbart.

Retten til opplæring etter § 3-9 gjelder bare elever – ikke lærlinger og lærekandidater.

6.1.2 Videregående skole med tegnspråktolk

Elever som får opplæring i videregående skole etter § 3-9 med tegnspråktolk, følger ordinære læreplaner. Fylkeskommunen har ansvar for at det blir tilsatt tolker. Alle aktiviteter som finner sted i skolens regi, er å regne som opplæring, også arrangementer som finner sted på ettermiddags-/kveldstid. Det er fylkeskommunen som skal dekke utgifter til tolk ved slike arrangementer.

Det er formålstjenlig at lærere får opplæring i hvordan tegnspråktolken brukes i undervisningen. Lærere bør også få generell opplæring og veiledning i å undervise hørselshemmede elever. Dersom ikke PP-tjenesten har hørselsfaglig kompetanse, kan de søke Statped om slik bistand.

6.2 Skoler for hørselshemmede ved kompetansesentre i Statped

Foruten knutepunktskolene (se punkt 5.7.2) er det i dag en landsdekkende videregående skole for hørselshemmede i Statped.⁴¹ Briskeby skole og kompetansesenter as gir opplæringstilbud til elever med hørselshemming som velger opplæring i et talespråklig miljø.⁴² Elever fra hele landet kan søke om inntak.

Andebu kompetanse- og skolesenter (AKS) gir tilbud om opplæring til hørselshemmede elever med ulike funksjonshemninger.

⁴¹ I tillegg er Bodin videregående skole og maritime fagskole i Bodø spesielt tilrettelagt for hørselshemmede.

⁴² Nærmere omtale av disse to skolene på vilbli.no eller statped.no.

6.3 Organisatoriske tilretteleggingstiltak

Læring forutsetter aktiv deltakelse og samhandling med medelever. Det er tidligere gjort rede for at den største utfordringen ved hørselshemming er knyttet til kommunikasjon. Hørselshemmede elever er sårbare overfor auditiv og visuell støy, og de har behov for et rolig og oversiktlig arbeidsmiljø. For at eleven skal få tilfredsstillende utbytte av undervisningen er det viktig at gruppestørrelsen ikke er for stor. Opplæringslovens § 8-2 sier at gruppestørrelsen ikke må være større enn det som er pedagogisk forsvarlig.

§ 8-2. Organisering av elevane i grupper

Elevane kan delast i grupper etter behov. Gruppene må ikkje vere større enn det som er pedagogisk og tryggleiksmessig forsvarleg. Organiseringa skal vareta elevane sitt behov for sosialt tilhør. Til vanleg skal organiseringa ikkje skje etter fagleg nivå, kjønn eller etnisk tilhør.

Kvar elev skal vere knytt til ein lærar (kontaktlærar) som har særleg ansvar for dei praktiske, administrative og sosialpedagogiske gjeremåla som gjeld eleven, mellom anna kontakten med heimen.

Lovteksten angir ingen konkret størrelse på gruppene.

Opplæringsloven § 8-2 må sees i sammenheng med § 9A-1 og § 9A-2 som omhandler elevens arbeidsmiljø. § 9A-1 fokuserer på at det fysiske og psykososiale miljøet må fremme læring, og § 9A-2 spesifiserer at det må tas hensyn til funksjonshemmede elevers behov.

For mange hørselshemmede elever er gruppestørrelsen en av de faktorene som har størst betydning for læringsutbyttet. Både den hørselshemmede elevens og medelevenes forutsetninger og behov må ligge til grunn for skolens vurdering av om gruppestørrelsen er pedagogisk forsvarlig.

I basisfagene norsk, engelsk og matematikk bør det foregå en særlig vurdering av gruppestørrelsen. Dette er redskapsfag som er nødvendige for å tilegne seg kunnskap i andre fag. De enkelte programområdene i videregående opplæring vil også ha fag som er redskapsfag. Dette innebærer mye fagterminologi som er nødvendig for å tilegne seg kunnskap i andre programfag. Manglende kunnskapstilegnelse i disse fagene kan ha store ringvirkninger for eleven. Ved undervisning i obligatorisk andre fremmedspråk i studiespesialiserende utdanningsprogram bør også gruppestørrelsen vurderes spesielt. Det er viktig å understreke at de fagene som er nevnt her, ikke må oppfattes som en uttømmende liste over fag hvor gruppestørrelsen bør vurderes. Den enkelte elevs behov og den sakkyndige vurderingen er avgjørende.

I enkelte fag/timer kan det være hensiktsmessig å kunne dele den faste gruppen inn i mindre grupper. På skoler hvor undervisningen foregår i åpne landskap, skaper det betydelig støy både lydmessig og visuelt. I slike undervisningslokaler vil det å dele opp elevene i mindre grupper ha liten effekt dersom alle fortsatt er innenfor det samme arealet. For å legge til rette for arbeid i små grupper bør det være tilgang til grupperom i nær tilknytning til undervisningsrommet.

Variierende og fleksible arbeidsformer og gruppestørrelser er positivt. En viss grad av stabilitet kan bidra til å skape et godt læringsmiljø og sikre at arbeidsro, samtaledisiplin og eventuell bruk av teknisk utstyr blir daglig rutine.

6.3.1 Tilrettelegging av eksamen

Hørselshemmede elever kan ha vansker med tale- og skriftspråklige ferdigheter. I stressende eksamenssituasjoner kan disse problemene forsterkes. Bestemmelser om bruk av hjelpemidler og tilrettelegging av prøver og eksamen, både for elever i skole og lærlinger og lære kandidater, er regulert i forskriften til opplæringsloven § 4-23, § 4-24 og § 4-59.

Skolen bør så tidlig som mulig informere eleven om muligheten for å få tilrettelegging på prøver og eksamen. Eleven, i samarbeid med kontaktlæreren/faglæreren, tar stilling til hvilke tiltak som er nødvendig, og utarbeider en søknad. Søknaden sendes rektor med dokumentasjon fra sakkyndig instans. Eleven bør få anledning til å venne seg til tilretteleggingstiltakene, og de bør gjennomføres på prøver i løpet av skoleåret.

Noen tilretteleggingstiltak føres eksplisitt på vitnemålet. Det er viktig at elevene informeres om dette i forkant, slik at de kan ta et reelt valg i forhold til hensiktsmessige tilretteleggingstiltak.⁴³ Skolen kan ta kontakt med PP-tjenesten og/eller Statped for å få informasjon og søke om bistand vedrørende tilrettelegging av prøver og eksamener for hørselshemmede elever.

Alle elever skal vurderes og gis karakter i forhold til måloppnåelse i alle kompetansemålene i de enkelte fag. Det er ikke anledning å bare vurdere kompetansemålene i bare utvalgte kompetansemål i læreplanene. Bortsett fra i orden og oppførsel, samt kroppsøving i grunnskolen, skal det ikke legges vekt på individuelle forutsetninger ved vurdering av måloppnåelse.

6.4 Spesialundervisning

Dersom eleven ikke har eller kan få tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet, har han eller hun rett til spesialundervisning (jf. opplæringsloven § 5-1). Ekstra personalressurser, behov for særskilt kompetanse eller hørselstekniske hjelpemidler er eksempler på spesialpedagogiske tiltak. Tilbud om spesialundervisning utformes på grunnlag av en sakkyndig vurdering og et enkeltvedtak som beskriver omfang, innhold og organisering av spesialundervisningen. For elever som får spesialundervisning, skal man utarbeide individuelle opplæringsplaner (jf. opplæringsloven § 5-5). Tilbudet skal, så langt råd er, utformes i samarbeid med eleven (jf. opplæringslovens § 5-4). For en mer utfyllende beskrivelse av retten til spesialundervisning vises det til en egen veileder om spesialundervisning.⁴⁴

Individuelle forutsetninger og behov skal ligge til grunn for omfanget av og innholdet i spesialundervisningen. I tilknytning til at PP-tjenesten utarbeider en sakkyndig vurdering, eller at man utformer et enkeltvedtak om spesialpedagogisk hjelp eller

⁴³ Utdanningsdirektoratet: Retningslinjer for føring av vitnemål og kompetansebevis, se udir.no

⁴⁴ Utdannings- og forskningsdepartementet (2004): Veileder: Spesialundervisning i grunnskole og videregående opplæring.

spesialundervisning, har de foresatte innsynsrett og uttalerett etter forvaltningsloven.⁴⁵ God kartlegging er basis for en sakkyndig vurdering, som igjen er grunnlaget for at man fatter et enkeltvedtak om spesialundervisning og utarbeider en individuell opplæringsplan. Det er nødvendig med hørselsfaglig kompetanse for å gjennomføre en slik kartlegging. Dersom fylkeskommunen ikke har slik kompetanse, kan de søke Statped om bistand.

6.4.1 Individuell opplæringsplan

Når det er fattet vedtak om spesialundervisning etter § 5-1, skal skolen utarbeide en individuell opplæringsplan for eleven. Planen skal bygge på innholdet i vedtaket og beskrive og konkretisere hvordan vedtaket skal gjennomføres i praksis.

Den individuelle opplæringsplanen må være detaljert nok til at det framgår tydelig

- hvilke mål i læreplanene det skal arbeides etter
- hvilke metoder som skal brukes
- hvem som har ansvaret for planlegging og gjennomføring av undervisningen
- hvor mye tid som er avsatt til samarbeid
- hvordan opplæringen i bruk og vedlikehold av hørselsteknisk utstyr skal foregå
- hvordan opplæringen skal evalueres, og når evalueringen skal foregå

I videregående opplæring er mange faglærere involvert i å planlegge og gjennomføre undervisningen, og det må framgå av den individuelle opplæringsplanen hvordan samarbeidet mellom lærere og eventuelt andre involverte skal foregå. Opplæringen skal evalueres hvert halvår. Den individuelle opplæringsplanen regnes ikke som et vedtak som kan påklages. Dersom opplæringen og den individuelle opplæringsplanen ikke er i samsvar med vedtaket om spesialundervisning, kan eleven/de foresatte klage. I så fall klages det på organiseringen og innholdet av tilbudet om spesialundervisning som det er fattet vedtak om, og ikke på den individuelle opplæringsplanen. Den individuelle opplæringsplanen er imidlertid viktig dokumentasjon.

6.4.2 Aktuelle spesialpedagogiske tiltak

I det følgende omtales noen spesialpedagogiske tiltak som er aktuelle for denne elevgruppen.

Hørselshemming innebærer utfordringer med å tilegne seg og utvikle språklige og kommunikative ferdigheter. Hørselshemmede elever kan derfor ha behov for spesialundervisning i form av språkutviklingstiltak. Dette kan være generell begrepsinnlæring og utvikling av ordforråd og faguttrykk. Særlig i videregående opplæring er det behov for språkutvikling knyttet til elevens ulike fag fordi den språklige kompleksiteten i lærebøker og andre fagkilder er mer krevende jo lenger opp i skolesystemet man kommer. Hørselshemmede elever, spesielt unge som får cochleaimplantat, har behov for spesifikk lytte- og talespråktrening for at de skal lære å tolke lydsignalene de hører. Å lære å tolke hørselsinntrykk kan være en langvarig prosess.

⁴⁵ Som over.

Noen elever har behov for å støtte taleoppfattelsen ved å bruke norsk med tegnstøtte. Dette innebærer enten at læreren må praktisere den, eller at man må bruke tolk for å formidle undervisningen i norsk med tegnstøtte.

Et generelt problem ved hørselshemming er at eleven kan gå glipp av en del av det som blir formidlet i undervisningen. Spesialundervisning i form av forberedelses- og oppsummeringstimer med egen lærer kan mange ha god nytte av. Forberedelse av fagstoffet i forkant av undervisningen styrker elevens muligheter til å oppfatte det som sies i undervisningen, og til å delta aktivt i timene. Oppsummeringstimer i etterkant av gjennomført undervisning sikrer at fagstoff er oppfattet og forstått.

Redusert taleoppfattelse og sårbarhet overfor støy medfører at en hørselshemmet elev bruker mye energi og ekstra konsentrasjon for å få med seg det som skjer i undervisningen. Selv for en elev med gode faglige forutsetninger kan det være aktuelt å vurdere om det er behov for å fordele opplæringen over flere år. Ifølge opplæringsloven § 3-1 femte ledd har elever som har rett til spesialundervisning, og elever som har tegnspråk, rett til inntil to år ekstra tid dersom eleven har behov for dette for å nå sine opplæringsmål. Det er mange måter å ta ut den utvidete tiden på. Individuelle variasjoner både i forhold til hva den enkelte eleven ønsker, timeplaner og lærerressurser vil være avgjørende for hvordan en eventuelt utvidet tid organiseres.

Det framgår av § 5-1 at elever som får spesialundervisning, har rett på samme timetall som andre elever. Elever i videregående opplæring ønsker ikke å miste ordinære timer i fagene. Det kan derfor bli spørsmål om det er anledning til å ta ut timer til spesialundervisning utenom den ordinære undervisningstiden. Skoleeiere er ikke forpliktet til å gi timer ut over det fastsatte fag- og timetallet. De kan likevel gjøre det så sant det skjer i samråd med eleven/de foresatte. Et utvidet timetall må vurderes nøye opp mot de konsekvenser det har for eleven. En del av vurderingen må være når disse timene skal tas ut – før eller etter ordinær undervisningstid. Det viktig å ta med i vurderingen hvor sliten eleven er etter en ordinær skoledag. Det må presiseres at skoleeieren alltid skal organisere opplæringen slik at det kan gis et forsvarlig tilbud innenfor fastsatt fag- og timefordeling. PP-tjenesten kan heller ikke basere sine anbefalinger på at eleven skal måtte ha et opplæringstilbud som er mer omfangsrikt enn det ordinære uten at dette er klarert med skoleeieren og eleven/de foresatte.

6.5 Det psykososiale miljøet

Et viktig prinsipp for inkluderende opplæring er at alle elever ikke bare skal ta del i de faglige læringsaktivitetene, men også være en del av et sosialt og kulturelt felleskap. Elevenes sosiale samhandling blir mer kompleks når de blir eldre, og å delta i det kommunikative fellesskapet stiller etter hvert andre krav til elevenes kommunikative ferdigheter. Dersom kommunikasjonen svikter, kan eleven oppleve det psykososiale miljøet på skolen som vanskelig. Det psykososiale miljøet omtales i opplæringsloven:

§ 9a-3. Det psykososiale miljøet

§ 9A-3 Skolen skal aktivt og systematisk arbeide for å fremme eit godt psykososialt miljø, der den enkelte eleven kan oppleve tryggleik og sosialt tilhør.

Dersom nokon som er tilsett ved skolen, får kunnskap eller mistanke om at ein elev blir utsett for krenkjande ord eller handlingar som mobbing, diskriminering, vald eller rasisme, skal vedkommande snarast undersøkje saka og varsle skoleleiinga, og dersom det er nødvendig og mogleg, sjølv gripe direkte inn.

Dersom ein elev eller forelder ber om tiltak som vedkjem det psykososiale miljøet, deriblant tiltak mot krenkjande åtferd som mobbing, diskriminering, vald eller rasisme, skal skolen snarast mogleg behandle saka etter reglane om enkeltvedtak i forvaltningslova. Om skolen ikkje innan rimeleg tid har teke stilling til saka, vil det likevel kunne klagast etter føresegnene i forvaltningslova som om det var gjort enkeltvedtak.

En skole som har elever med hørselshemming, må sette seg inn i de utfordringene elevene kan møte. Dette gjelder trygghet, både fysisk og psykisk, og sosial tilhørighet, slik at skolen kan jobbe aktivt og systematisk for å legge de psykososiale forholdene til rette for denne elevgruppen. Det er flere tiltak som kan være aktuelle. Tiltak som støtter opp under læreren som leder i klasserommet er sentrale. Det er lærernes oppgave å ivareta målet om mer læring i alle fag, og sørge for at arbeidet med fagene skal gi elevene et best mulig læringsutbytte. Lærere som er tydelige ledere og har en læringsorientert vurderingspraksis gir elevene den trygghet og støtte som er nødvendig.

Det vil også kunne være fornuftig at skolen forsøker å begrense antallet faglærere i gruppen. Dette gjelder særlig på studiespesialiserende utdanningsprogram der elevene har mange ulike faglærere å forholde seg til. Videre vil en liten og stabil gruppe gi hørselshemmede elever bedre muligheter til å bygge nære sosiale relasjoner til sine medelever.

Trygghet innebærer også at det er forutsigbart og sikkert at en hørselshemmet elev skal få med seg viktige varslings signaler. NAV Hjelpemiddelsentral kan være behjelpelig med forslag til varslingsanlegg som en hørselshemmet elev har samme mulighet til å oppfatte som andre elever. Eleven må gjøres kjent med varslingsanlegget og hvordan hun eller han skal forholde seg i slike situasjoner.

Dersom eleven eller de foresatte mener at det er behov for å forbedre det psykososiale miljøet rundt eleven, kan de be skolen om å sette i verk tiltak. Det er ikke spesifisert hvilken form en slik henvendelse skal ha. En muntlig henvendelse er derfor like bindende som en skriftlig. Slike henvendelser skal behandles etter reglene for enkeltvedtak. Det kan også klages på de tiltak skolen setter inn, og det kan klages dersom det har gått uforholdsmessig lang tid fra behovet for tiltak ble meldt og til de blir iverksatt.

Statped har tilbud om kurs for elever i videregående opplæring. I tillegg til at elever får relevant faglig kunnskap, møter de andre elever i samme situasjon. Fylkeskommunen kan kontakte Statped for å få nærmere informasjon.

Thuy er sterkt tunghørt, 16 år og går på videregående skole med tolk. Verken lærere eller medelever kan tegnspråk. Selv om det teknisk og fysisk er godt tilrettelagt for læring i Thuys klasse, er det vanskelig å knytte relasjoner til medelever. Hun føler seg isolert. Siden skoledagen er krevende, og hun blir sliten, har hun heller ikke overskudd til venner på fritiden. Gjennom grunnskolen har Thuy hatt deltidsopphold ved en skole for hørselshemmede. Thuy har nå søkt seg over til en knutepunktskole. Der går flere av dem hun tidligere hadde deltidsopphold sammen med. Å gå i en klasse der alle snakker samme språk vil gjøre kommunikasjonen lettere. Thuy tror hun vil lære mer både av lærerne og av sine medelever. Hun gleder seg til å bli en aktiv deltaker både i det sosiale og det faglige fellesskapet.

6.6 Lærlinger og lærekandidater

På de yrkesfaglige utdanningsprogrammene består en del av opplæringen av at eleven er i lære ved en bedrift. Læretiden er en kombinert opplæring av ferdigheter innen et konkret yrke/håndverk og verdiskapning. Lærlinger inngår lærekontrakt med sikte på å avlegge fagprøve eller svenneprøve, og lærekandidater skriver opplæringskontrakt med sikte på en mindre omfattende prøve enn fag og svenneprøven. (jf. opplæringsloven § 4-1). Lærlingen eller lærekandidaten er i et arbeidsforhold med de retter og plikter dette medfører.

Å sikre lærlingen eller lærekandidaten en god kommunikasjonssituasjon er vesentlig for utbyttet av opplæringen. Informasjon på arbeidsplassen om hvordan man skal tilrettelegge kommunikasjonen, er hensiktsmessig. Veilednings- og møtesituasjoner bør tilrettelegges med tanke på at lærlingen/lærekandidaten både skal ha muligheter til å oppfatte og forstå det som blir formidlet, og til å delta aktivt i diskusjoner med kolleger. Bruk av tegnspråktolk i ulike situasjoner kan være aktuelt. Lærlinger har imidlertid ikke rett på tolk, slik som i ordinær videregående opplæring, jf § 3-9. Det er variasjoner fra fylke til fylke om det er skoleeieren eller NAV Hjelpmiddelsentral som dekker dette. Skolen kan ta kontakt med NAV Hjelpemiddelsentral for å undersøke hvordan praksis er i deres fylke.

Lærlinger og lærekandidater som ikke har eller kan få tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet, har også rett på spesialundervisning etter kapittel 5 i opplæringsloven. I så fall skal det utarbeides en individuell opplæringsplan. Selv om lærekandidaten ikke oppfyller kravene til spesialundervisning, skal hun eller han likevel ha tilpasset opplæring og en plan for opplæringen⁴⁶. Både lærlinger og lærekandidater skal ha samme tilgang til PP-tjenesten som elever i videregående opplæring (jf. opplæringsloven § 4-2). Bedrifter som har ansvar for lærlinger/lærekandidater med hørselshemming, kan få tilbud om oppfølging og veiledning fra PP-tjenesten. Dette må i så fall skje i samarbeid med lærlingen eller lærekandidaten. Lærlinger og lærekandidater kan også få særlig tilrettelegging av fag- og svenneprøven og kompetanseprøven (jf. forskriften til opplæringsloven § 4-59). Lærlingens/lærekandidatens behov og særtrekk ved lærefaget vil være styrende for hvilke tilretteleggingstiltak som er aktuelle. PP-tjenesten kan ta kontakt med Statped og søke om bistand til å informere og veilede bedriftene i arbeidet med å tilrettelegge arbeidssituasjonen for lærlingen eller lærekandidaten.

Ola er døv, 17 år og lærling i et tømmerfirma. Ola bruker bare tolk på nye oppdrag der veilederen hans skal gi instruksjoner om læringsmål, eller når oppdrag skal oppsummeres og arbeidet hans skal evalueres. Ellers foregår kommunikasjonen mellom Ola og kollegaene mest gjennom enkelte tegn og skrevne beskjeder. Kollegene er flinke til å involvere ham. Selv om de ikke snakker samme språk, er alle villige til å strekke seg for å kommunisere. Da bedriften bestemte seg for å ta inn Ola, ble det arrangert et informasjonsmøte for å gjøre bedriften og de ansatte oppmerksom på de utfordringer de kunne komme ut for. Ola deltok selv på møtet, og han fikk en fast kontaktperson som han kunne gå til hvis det var noe han var usikker på. I tillegg fikk alle ansatte et helgekurs i tegnspråk. Kontaktpersonen fikk ytterligere skolering i tegnspråk.

⁴⁶ Jf merknader fra Ot.prp. nr. 44 (1999-2000).

6.7 Oppfølgingstjenesten i videregående opplæring

Ungdom som er omfattet av den lovfestede retten til videregående opplæring (jf. opplæringsloven § 3-1), men som ikke er i utdanning eller arbeid, skal hvert år kontaktes og få tilbud om rådgiving fra oppfølgingstjenesten (jf. forskriften til opplæringsloven § 13-3).

Et aktuelt tiltak kan være å tilby eleven et alternativ til ordinært opplæringsløp i form av en annen rekkefølge på opplæringsløpet enn det som følger av faget i Læreplanverket for Kunnskapsløftet (jf. forskriften til opplæringsloven § 6-40). I så fall skal organisering og ansvarsfordeling mellom lærebedrift og skole gå klart fram av kontrakten. For å lykkes i gjennomføringen av det alternative tilbudet er det viktig at tilbudet blir tilrettelagt med tanke på elevens behov. Dette forutsetter samarbeid og samordning mellom flere instanser. Oppfølgingstjenesten er ansvarlig for slik samordning (jf. forskriften til opplæringsloven § 13-4).

Forhold til vurdering

- Lokaler: Er de tilrettelagt fysisk og teknisk (se del 3)?
- Gruppestørrelser: Er de vurdert både generelt og i forhold til enkeltfag?
- Gruppesammensetninger: Er de vurdert?
- Tilretteleggingstiltak: Er de avklart med eleven/de foresatte?
- Spesialundervisning:
 - Elevens behov: Er de vurdert?
 - Elev med vedtak: Foreligger det en individuell opplæringsplan som redegjør for tilbudet?
- Psykososialt miljø i gruppen: Er det kartlagt og vurdert?
- Tilretteleggingstiltak på eksamen: Er behov vurdert?
- Overganger: Er det en bestemt kontaktperson som har ansvar for å sikre dette underveis i videregående opplæring eller til læreplass i bedrift eller høyere utdanning?
- Tegnspråktolk: Tilsatt på skole med elever som får opplæring etter opplæringsloven § 3-9?

Del 7: Tverretatlig samarbeid

Å legge til rette for tilpassede og likeverdige opplæringstilbud for hørselshemmede barn og unge vil i de fleste tilfeller kreve innsats fra ulike instanser. Helhetlig opplæringstilbud forutsetter at ulike tiltak sees i sammenheng, og at ulike instanser som er involvert i tilretteleggingen, er koordinert og samarbeider med hverandre.

7.1 Aktuelle samarbeidspartnere

Her følger en oversikt over instanser som kan være aktuelle samarbeidspartnere for barnehager og skoler som har barn og unge med nedsatt hørsel:

Pedagogisk-psykologisk tjeneste

Alle kommuner og fylkeskommuner skal ha en PP-tjeneste. Tjenesten skal hjelpe skolen i arbeid med kompetanse- og organisasjonsutvikling for å legge opplæringen bedre til rette for elever med særlige behov. PP-tjenesten er også sakkyndig instans og skal sørge for at det blir utarbeidet en sakkyndig vurdering der loven krever det (jf. opplæringsloven § 5-6).

Statlig spesialpedagogisk støttesystem (Statped)

Statped er et nasjonalt nettverk av spesialpedagogiske kompetansesentre styrt av Utdanningsdirektoratet. Kompetansesentrene gir tjenester til kommunene i deres arbeid med å realisere opplæringslovens mål om likeverdig, tilpasset og inkluderende opplæring i forhold til barn, unge og voksne med særskilte opplæringsbehov. Kompetansesentrene er aktører i feltet mellom praksis og forskning, og de samarbeider med nasjonale og internasjonale fagmiljøer. Sentrene utvikler kompetanse og dokumenterer, formidler og implementerer praksisbasert og forskningsbasert kunnskap.

Statped gir informasjon om tjenestetilbud på det hørselsfaglige området.

Kompetansesentrene innenfor fagområdet hørselshemming yter tjenester til kommuner og fylkeskommuner, har opplæringstilbud på heltid og deltid, kurstilbud til elever, foreldre/foresatte og fagfolk. På Internett er det også informasjon på statped.no/horsel. Her er en oversikt over hvilket senter man kan kontakte ut fra hvor sentrene befinner seg, og hvilken tjenesteregion de har.

- Andebu kompetanse- og skolesenter, Andebu
statped.no/aks
Tjenesteregion: alle fylker
- Briskeby skole og kompetansesenter as, Lier
statped.no/briskeby
Tjenesteregion: alle fylker
- Møller kompetansesenter, Trondheim
statped.no/moller
Tjenesteregion: Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag, Møre og Romsdal.
For tegnspråklige barn/elever også: Nordland, Troms, Finnmark
- Nedre Gausen kompetansesenter, Holmestrand
statped.no/nedregausen
Tjenesteregion: Buskerud, Vestfold, Telemark, Aust-Agder, Vest-Agder

- Skådalen kompetansesenter, Oslo
statped.no/skadalen
Tjenesteregion: Østfold, Akershus, Oslo, Hedmark, Oppland
- Statped Nord, Bodø, Tromsø, Alta
statped.no/nord
Tjenesteregion: Nordland, Troms, Finnmark
- Statped Vest, Bergen, Sandane, Stavanger
statped.no/vest
Tjenesteregion: Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane

Helsestasjonen/skolehelsetjenesten

Tjenestene samarbeider med barn og unge, foresatte, skoler og eventuelt andre faginstanser i arbeidet med å fremme psykisk og fysisk helse, gode sosiale og miljømessige forhold og forebygge sykdommer og skader.

Høresentraler

– står for medisinsk oppfølging og tilpassing og oppfølging av høreapparater.

Rikshospitalet, hørselssentralen

– opererer og har landsdekkende medisinsk og teknologisk oppfølging av barn og unge med cochleaimplantat.

NAV Hjelpemiddelsentral

– har ansvar for tildeling av hørselstekniske hjelpemidler. Kan eventuelt også være behjelpelig med måling av etterklangstid og lysforhold og komme med forslag til utbedringer.

NAV Arbeidsrådgivning

Yrkesveiledning og tilrettelegging på arbeidsplasser.

7.2 Individuell plan

Alle som har behov for langvarige og sammensatte tjenester, har rett til å få utarbeidet en individuell plan.⁴⁷ En individuell plan er et frivillig tilbud for brukeren. Formålet med planen er å bidra til at den enkelte får et helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud, og den er et strategisk virkemiddel for å etablere og sikre samarbeidsrutiner på tvers av ulike forvaltningsnivåer og fagområder. Planen sikrer brukermedvirkning. En individuell plan er en overordnet plan. Andre planer, for eksempel individuelle opplæringsplaner, kan samordnes med den individuelle planen og foreligger som vedlegg til den, så sant eleven/foresatte samtykker til dette.

Ansvar for å utarbeide individuelle planer er ikke lagt til en enkelt instans. Det skal finnes en koordinerende enhet for habiliterings- og rehabiliteringsvirksomhet i kommunen⁴⁸. Denne enheten kan kontaktes for å gi veiledning om utarbeidelsen av en slik individuell

⁴⁷ Retten er hjemlet i flere lovverk: Spesialisthelsetjenesteloven § 2-5, kommunehelsetjenesteloven § 6-2a, sosialhelsetjenesteloven § 4-3a, pasientrettighetsloven § 2-5 og lov om psykisk helsevern § 4-1. Det er også en egen forskrift om individuelle planer fastsatt av Sosial- og helsedepartementet 08.juni 2001.

⁴⁸ Helsedepartementet (2001): Forskrift om habilitering og rehabilitering.

plan. Helsedirektoratet har utarbeidet informasjonsmateriell om utarbeidelsen av disse individuelle planene.⁴⁹

Når det er avklart om det skal utarbeides en individuell plan, skal det pekes ut en kontaktperson/koordinator for brukeren. De foresatte skal være sentrale i dette arbeidet og kan komme med ønske om hvilken person som skal ha en slik funksjon. Koordinatoren skal sikre god framdrift i planarbeidet, sørge for kontakt med de ulike tjenesteyterne og fungere som bindeledd mellom brukeren og tjenesteapparatet.

Therese er en 3 år gammel jente som er født døv. Hun har også cerebral parese som hemmer henne noe motorisk. Therese fikk cochleaimplantat da hun var 9 måneder gammel. Hun bor i en kommune hvor helsesøster og PP-tjenesten har søkt om bistand fra habiliteringstjenesten i fylket og fra Statped. På veiledningsmøtene i barnehagen deltar alle instanser, noe som gjør at alle har en felles forståelse for barnets behov og utvikling. Personalet i barnehagen har på forhånd tatt videoopptak av Therese i lek med andre barn. Opptakene sendes habiliteringstjenesten og Statped på forhånd. De er et godt utgangspunkt for drøfting på møtene. Samarbeidet koordineres av PP-tjenesten. Alle aktørene har tilgang til en elektronisk kommunikasjonsplattform som koordineres av helsesøster. Dette er et system som gir muligheter for rask og effektiv informasjon om utvikling, tiltak og planer. Systemet krever brukernavn og passord i tillegg til en tilsendt kode ved pålogging.

Forhold til vurdering

- Individuell plan: Er den utarbeidet?
 - Muligheten til å få utarbeidet en slik plan: Har de foresatte/eleven fått informasjon?
 - Kontaktperson/koordinator: Er det bestemt?

⁴⁹ Helsedirektoratet (2007): Veileder til forskrift om individuell plan. Og Helsedirektoratet (2007): Individuell plan – en rettighet for deg og et verktøy for samarbeid IS 1292.